

KONTTEXT

bulletin Institutu rodinné terapie
a systemických studií hl.m.Prahy

VIII-1-1992

KONTExT

*bulletin Institutu rodinné terapie
a systemických studií hl.m.Prahy*

Vydává a řídí
MUDr Petr Boš
v nakladatelství Mach Chrudim

Vychází nepravidelně **4x do roka**

Cena výtisku: 29 Kčs a poštovné
Roční předplatné: 115 Kčs a poštovné 20 Kčs

Subskripce a distribuce
Ing Ivo Mach
537 01 Chrudim III, tř. Palackého 66

Podávání novinových zásilek povoleno ObSP Pardubice
č.j. PP/1-715/92 ze dne 5. 3. 92

Příspěvky zasílejte na adresu redakce:
KONTExT - MUDr Boš, 147 00 Praha 4, Nad cihelnou 33

Uzávěrka tohoto čísla byla 15. 3. 1992
Tato publikace neprošla jazykovou úpravou

OBSAH

Frontispice:

Maria Selvini-Palazzoli - enfant terrible evropské rodinné terapie

I. Ze života	5
Editorial: Marxův smích	
Vzdělávání v rodinné terapii	
Společnost opět sekcí	
Nadace "Institut Virginie Satirové"	
International Family Camp v Čechách	
Institut pro systemickou zkušenost	
Aktuality: Steve de Shazer v Praze	
In memoriam Harold Goolishian	
II. Původní práce	11
F. Krch: Rodinná problematika psychogenních poruch příjmu potravy	
III. Studijní texty	17
H. Maturana: Biologie řeči: epistemologie skutečnosti (II)	
G. Guntern: Stres a mechanismy jeho zvládnutí v lidských systémech	
IV: Batesoniana	28
Z. Neubauer: Úvodem - Bateson známý neznámý	
Z. Neubauer: Biologická kosmologie Gregory Batesona (I)	
V: Glosy	52
P. Boš: Dýchat či nedýchat ?	
M. Vančura: Dýchat !	
VI: Poslední stránky	54
Natálie a prenatalie I (P.Boš)	

EDITORIAL

Marxův smích

... A musíme-li se nakonec připojit k bitvě,
vyberme si bitevní pole.
Probíhající bitva je *ve skutečnosti* bitvou o volbu **bitevního pole**.
Naše stanovisko spočívá správně a přesně
v otázce: *který jazyk bude užit?*
Neboť to je *jedině* Molochův jazyk, který
je špatný ...

Bradford Keeney: Gregory Bateson - poslední metafora (1980)

Karel Marx se směje: jeho téze o nadřazenosti "objektivních" zákonů ekonomiky vítězí nyní, po pádu marxistů, v plné míře.

O zdravotnictví rozhoduje ekonomika víc než kdy jindy; psychoterapii hrozí pohlčení psychiatrií, rodinné terapii pohlčení psychoterapií - ve jménu ekonomiky. Jako ta loďka, deroucí se proti proudu, kterým je unášena zpět, jak říkal Fitzgerald.

A uvnitř psychoterapie - který jazyk bude užit? Jazyk individuí nebo jazyk vztahů?

A uvnitř rodinné terapie - jaký jazyk bude užit? Jazyk fenomenologie "přirozeného života" nebo jazyk systemických konstruktivistů - implikující multiverzum jazyků?

Nechť nás Bateson chrání před Molochovým jazykem...

P. B.

Vzdělávání v rodinné terapii

Mladý vůl učí se orat
od starého vola.

James Thurber

Když je žák připraven,
učitel přijde.

Virginia Satirová

Ve spolupráci s Národním centrem pro podporu zdraví v Praze zahájí Institut pro rodinnou terapii a systemické studie hl. m. Prahy v průběhu tohoto roku výuku a výcvik ve dvou modulech (viz přehled v Kontextu 4 - 1991):

- A (1 + 2): "Úvod do studia rodinné terapie", "Základy rodinné terapie"
B 2 "Rodinná terapie - tematický kurs"

Zájemci, kteří se písemně přihlásili do konce ledna 1992, dostanou další materiály přímo na svou adresu.

Oba letošní moduly jsou již plně obsazeny. Institut dále průběžně registruje zájemce na následující roky. Projekt Letní univerzity nebude v roce 1992 z ekonomických důvodů realizován. Zájemci o soukromé tematické konzultace, práci s vlastní rodinou a supervizi se mohou v průběhu roku obracet na agenturu Kontext, 147 00 Praha 4, Nad cihelnou 33. Garance: MUDr. P. Boš, čestný člen Evropské asociace rodinné terapie (EFTA).

* * * * *

Společnost opět sekcí

Výbor Společnosti pro rodinnou terapii zhodnotil v závěru roku svou činnost v roce 1991 a vztahy s výborem Společnosti pro psychoterapii a rodinnou terapii. Konstatoval, že ani podle nového řádu České lékařské společnosti není podvojnost Společností legitimní a hlasováním rozhodl zařadit se jako *sekcí pro rodinnou terapii Společnosti pro psychoterapii a rodinnou terapii ČLS*. Toto rozhodnutí bylo přijato zatím pro rok 1992. Do výboru sekce byli kooptováni: MUDr. Vladislav Chvála, MUDr. Lea Šmídová a PhDr. Miroslav Vyhnálek. PhDr. Junová požádala o uvolnění z výboru, MUDr. Boš předal vedení výboru MUDr. Špitzovi, agendu tajemníka převzala PhDr. Gjuríčová. V prvním pololetí tohoto roku bude provedena nová evidence všech členů sekce pro rodinnou terapii a budou vydány pokyny k postupu při přihlašování nebo změnách členství v sekci.

Zájemci o členství v sekci pro rodinnou terapii budou platit členský příspěvek do Společnosti pro psychoterapii a rodinnou terapii, který se platí současně s příspěvkem do ČLS.

Úspěšné jednání proběhlo mezi výborem sekce a zástupci prezidia Asociace manželských a rodinných poradců o budoucí spolupráci při konání odborných akcí.

* * * * *

Nadace

"INSTITUT VIRGINIE SATIROVÉ"

Vám umožní seznámit se hlouběji s humanistickým učením významné americké terapeutky Virginie Satirové (1916 - 1988) a aplikovat ho na oblast sociální práce, vzdělávání a výchovy, zdravotnictví, rodinných a partnerských vztahů a podnikání v československých podmínkách.

Činnost nadace je zaměřena zejména na:

- zvyšování sebevědomí, sebeocení a osobní kompetence
- uplatňování praktických postupů v péči o vlastní osobnost
- vytváření klimatu umožňujícího důvěru
- učení se jasné a účinné komunikaci
- porozumění vlivu původní rodiny na přítomnost člověka
- pochopení souvislostí a vztahů mezi Vámi a členy Vaší rodiny
- získávání zkušeností a dovedností pro práci ve skupině a pro její řízení
- zvyšování pracovní efektivnosti ve skupině

Pořádáme:

- přednášky
- workshopy
- výcviky
- setkání lidí z celého světa

Zveme Vás:

- na naše akce, o kterých Vás budeme informovat
- do "Family Campu", který se bude konat v červenci 1992 v Čechách a kde budete mít možnost navazovat kontakty s lidmi z Evropy, Ameriky a jiných koutů světa; cílem setkání je vytváření a podporování široké sítě lidí všech národů a národností, lidí sdílejících podobné hodnoty a snažících se najít účinné cesty k naplnění "plného lidství", vše ve smyslu americké terapeutky Virginie Satirové.

Kontaktní adresy:

Libor Halman
Krymská 10
101 00 Praha 10

Olga Holubová
Kozlovská 16
160 00 Praha 6

číslo konta: Česká státní spořitelna, Rytířská 29, Praha 1, **884855-038**

INTERNATIONAL FAMILY CAMP V ČECHÁCH

Institut Virginie Satirové spolu s Institutem pro mezinárodní vztahy v Denveru (Institute for International Connections) pořádají ve dnech 17. - 25. 7. 1992 mezinárodní rodinný kemp (Family Camp) v duchu učení americké terapeutky Virginie Satirové. Kemp bude první z akcí konaných letos v Evropě pod záštitou denverského institutu a navazuje na dlouholetou tradici, kterou Virginie Satirová založila v USA před 20 roky. Akce se uskuteční v hezkém prostředí uprostřed přírody, pravděpodobně v údolí řeky Sázavy. Ubytování bude jednoduché - dvou až čtyřlůžkové pokoje, sociální zařízení společné.

Cílem setkání rodin i jednotlivců je zejména:

- navazování kontaktů a přátelství,
- sdílení pocitů a zkušeností a vzájemné obohacování se,
- učení se jasné a účinné komunikaci,
- zvyšování sebevědomí, sebeocení a osobní kompetence,
- rekreace a příjemné prožití těchto několika dnů.

Předpokládáme, že se rodinného kempu zúčastní přibližně 40 osob ze západních a 40 osob z východních zemí. Poplatky pro východní účastníky budou přiměřené, neboť západní účastníci se na jejich hrazení budou podílet.

Po skončení kempu budou mít možnost zájemci z řad domácích účastníků po dobu asi 5 dnů ubytovat zahraniční hosty ve svých domovech. Rodiny, které této možnosti využijí budou mít přednost při výběru účastníků setkání. Pokud budou mít zájem zúčastnit se kempu i ti, kteří nemohou nabídnout ubytování v rodině, nechť se přesto přihlásí a pokusíme se najít řešení.

Přihlášky k účasti na rodinném kempu posílejte na adresu:

**Olga Holubová
Kozlovská 16
160 00 Praha 6.**

Jakékoliv nápady a inspirace jsou vítány.

Zahájení své činnosti vyhlašuje INSTITUT PRO SYSTEMICKOU ZKUŠENOST

s prozatímním sídlem: Spytihněvova 6, 128 00 Praha 2

Zakládajícími členy ISZ jsou Vratislav Strnad, Ivan Úlehla, Alena Baxová, Hana Vyhnálková, Lenka Konečná.

ISZ považujeme za vyústění vlastního studia, zpřístupňování a rozvíjení systemické zkušenosti. Po dvou letech předchozí práce nyní nabízíme spolupráci kolegům i širší odborné veřejnosti v oblasti terapie, výcviku a supervize.

Studujeme a praktikujeme systemickou terapii, což pro vás znamená rozšíření možností péče o vaše klienty. Své kořeny máme v Hamburské škole systemické terapie, ale vytvořili jsme vlastní způsoby vedení terapie, zvláště rodinné. Odkláníme se od historizujících analýz a sběru informací pro vytváření hypotéz. Nezaměřujeme se na Problém, nýbrž na Systém, resp. Systémy, problémem vytvářené, a na cesty Změn těchto Systémů. Náš systém je kooperizující a dialogizující - programově neexpertní. Pracujeme s týmem, jehož úkolem je naslouchat rozhovoru terapeuta s klienty a vnášet do něj nápady, jak rozmlouvat užitečněji. Hodnota práce (léčby) se legitimizuje v první řadě samotným konverzačním procesem.

Institut jako první v Československu vede výcvik v systemické terapii, který provádí ve spolupráci s Institutem pro systemické studie z Hamburku a který Asociace manželských a rodinných poradců akceptovala jako jednu z cest kvalifikačního růstu do svého programu vzdělávání. Na podzim 1992 bude zahájen nový výcvikový program pro zájemce z psychosociálních oborů (tedy i pro vás!). Pro studijní účely pořizujeme videozáznam jednotlivých sezení. Na práci s vašimi klienty se ovšem můžete podívat i osobně a být přítomni sezení, které se tak proměňuje v jednu z forem supervize.

Nehierarchická organizace ISZ chce být systemickým a organizačním příspěvkem svého druhu. ISZ je otevřen dalším zájemcům o členství. Bližší informace o náplni činnosti ISZ a o možnostech členství získáte na shora uvedené adrese.

PROGRAM ISZ v roce 1992

Výcvik v systemické terapii (1991 - 93) ve spolupráci s ISS Hamburk

Základní výcvik v systemickém přístupu k terapii (poradenství pro zájemce z psychosociálních oborů (I. stupeň: 1992/1993)

workshopy: Steve de Shazer (11. - 12. 2.), BFTC Milwaukee
Anders Claesson (v jednání), CSBT Stockholm
Max van Trommel (v jednání), Rotterdam
systemické "středky" (kolokvia teoretických výměn s praktickými demonstra-
cemi; setkání s přizvanými osobnostmi, též z jiných oborů)
systemické "úterky" (systemické supervize; psychosociální praxe)

Aktuality

Steve de Shazer v Praze

V únoru 1992 k nám uvedl Institut pro systemickou zkušenost jako svého hosta významného amerického systemického terapeuta, Steve de Shazera, ředitele Brief Family Therapy Center, Milwaukee, Wisconsin. Dr. Shazer uspořádal dvoudenní workshop na téma Making Difference Work, věnovaný konstruování terapeutické reality a povaze terapeutova a klientova zaměstnání. Díky Vráňovi Strnadovi za organizaci této události! P. B.

In memoriam Harold Goolishian, 1924 - 1991

Harold Goolishian, jeden ze zakladatelů konstruktivistického hnutí v rodinné terapii, zemřel 10. listopadu 1991 ve věku 67 let. V 50 a 60. letech působil jako člen týmu Multiple Impact Therapy v Galvestonu v Texasu. Tento tým byl multidisciplinární a pořádal dvoudenní (většinou víkendové) terapeutické maratóny pro multiproblémové rodiny. Skupina "MIT" zanechala osobitou stopu ve vývoji rodinné terapie. Přes 30 let působil H. Goolishian dále na texaské univerzitě, kde se na katedře psychologie věnoval rozvoji rodinné systémové teorie. V polovině 70. let byl výrazně ovlivněn milánskou školou a začal zdůrazňovat význam epistemologie pro klinickou praxi. Začátkem 80. let, ovlivněn konstruktivismem, začal rozvíjet konstruktivistickou hermeneutiku a spolu s Harlene Andersonovou, svou spolupracovnicí, se věnovali aplikaci lingvistiky na systemickou teorii a praxi. Jejich práce o "problémech definovaných" systémech a lingvistických systémech jsou naprosto aktuální. V posledních letech byl v jeho práci zřetelný i vliv fyzika Ilji Prigogina a biologa Humberto Maturany. Sám sebe označoval za "terapeutického konverzacionalistu", jehož cílem bylo pomáhat rodinám vynalézat nové příběhy a facilitovat jejich dialog poukazováním na to, jak lingvistické procesy vytvářejí význam sdělovaného. Patřil tedy k "nedirektivním" postmodernistickým terapeutům. Jeho krédem se stalo: "Musíme být zodpovědní za ty významy, které zkonstruujeme".

P. B.

Rodinná problematika psychogenních poruch příjmu potravy

© František Krch

Psychogenní poruchy příjmu potravy (eating disorders - dále E. D.), tj. mentální anorexie (dále MA) a zvláště pak bulimia nervosa (BN) patří nesporně mezi prvořadá, módní témata světové psychiatrie posledního desetiletí. Svědčí o tom narůstající incidence jak těchto poruch, tak i odborných prací a specializovaných léčebných zařízení. Kromě zdravotní závažnosti ED a hrozivého výskytu BN v populaci dospívajících dívek přitahuje zájem odborné veřejnosti na ED i složitost a komplexnost jejich somatické, psychické a sociálně kulturní problematiky. Zabývat se problematikou a průběhem jednotlivých případů ED, možnými intervenujícími faktory a důsledky je jako bychom listovali učebnicí speciální psychiatrie, sociální psychologie nebo lékařským repetitoriem. Od možných adaptačních a neurotických obtíží, přes deprese, schizofrenii až po diabetes a organický psychosyndrom se můžeme u ED setkat prakticky se vším, včetně hrozivých sociálních prognóz poukazujících na ED jako na jeden zprojevů krize životního stylu a hodnot západní společnosti. Komplexnost ED, která dříve sváděla k jednoduchým kauzálním zobecněním rozličně orientovaných autorů je dnes po letech krátkozrakých sporů přivádí ke vzájemnému respektování se a spolupráci.

Příjem potravy zaujímá v lidském životě zásadní místo, ať již je to na rovině individua, rodiny nebo společnosti. Hlad vede k utrpení, rozděluje, avšak i stimuluje a spojuje jednotlivce a různá společenství. Nasycení je základním předpokladem rozvoje individua i kultury, základnou hierarchické struktury jejich potřeb, cílů a hodnot. Jen tam, kde je nadbytek jídla, se mohou v širší míře naplnit některé humánní ideály, stejně tak jako luxus diety a ideál štíhlosti. To, co u někoho může vést k povznesení, může u druhého vést k sebezničení.

Zamýšlíme-li se nad vztahem poruch příjmu potravy a společnosti, nemůžeme opominout primární lidské společenství, tj. rodinu. O závažnosti vztahu problematiky rodiny a ED hovoří několik základních důvodů:

- poruchy příjmu potravy (zejména BN) dnes ve své narůstající incidenci, chronicitě a závažných důsledcích ohrožují desetitisíce rodin v ekono-

micky rovzinutých zemích celého světa. Hsu (1987) aj. např. uvádí, že až 19 % mladých Angličanek a Američanek trpí bulimií;

- ED jsou typickou poruchou období dospívání, jejich vznik a rozvoj bývá často spojován s rodinami nemocných, mentální anorexie a bulimie bývají pojímány jako projev adolescentní krize a neschopnosti separace od rodiny, která je také stále častěji předmětem terapeutického působení. Celá řada výzkumných prací byla věnována problematice demografických charakteristik rodin nemocných trpících ED, incidenci rozvodů, psychiatrických poruch, genetické zátěže apod.;
- ED jsou poruchy základní lidské potřeby, obživného pudu, který je jedním ze stavebních kamenů rodiny, v jejímž rámci nachází i svůj specifický výraz (jídelní návyky, stereotypy, mýty...). Na základě této potřeby se utváří i první vztahy dítěte k okolnímu světu (matce) a diferencuje se škála jeho prvních pocitů. Potrava je však i bitevním polem a místem prvních rodinných konfliktů (dítě - matka) projevujících se jak v manipulaci s potravou, tak s rodinou a okolím. Rodina zprostředkovává dítěti uspokojení této základní potřeby, jídlo jako forma odměny a trestu nabývá sociální a psychologický význam.

Zabývat se rodinnými aspekty ED znamená studovat jednu z mnoha rovin komplexní patologie nebo četných, navzájem souvisejících a podmiňujících se systémů. Nejčastěji je v tomto kontextu poukazováno na rodinu jako na prostředníka sociálně kulturních vlivů podmiňujících vznik a rozvoj ED (tj. jako na specifický odraz probíhajících společenských změn), jako na samostatný etiopatogenní faktor a tedy i předmět terapeutického působení a jako na základní rámec v němž se vyvíjí osobnostní, kognitivní a behaviorální charakteristiky nemocného. Rodina je tedy většinou z logických, praktických důvodů (nabízí se zde relat. jednoduché vysvětlení a možnost intervence) pojímána jako rozhodující proměnná podílející se na vzniku ED, což však v sobě, přes svoji selektivní pravdivost, ukrývá nebezpečí jednoduchých zobecnění a terapeutické rigidity. Ostatně kontrolované studie rodin nemocných ED odhalily sice řadu problémů v oblasti očekávání výkonu, způsobu komunikace a vyjadřování emocí, není však dosud známo zda tyto změny předcházejí nebo následují nástup nemoci (Garfinkel 1991).

Jestliže budeme přistupovat k rodinám nemocných trpících ED se zmíněným etiologickým akcentem, můžeme jejich rodinu pojímat jako křížovátku ženského a mužského faktoru, Já a Oni, a dětství a dospělosti. V tomto přístupu jsou rovněž vyjádřeny nejčastěji zmiňované sociálně psychologické a analytické výkladové koncepty ED a popisné znaky, s nimiž se u mentálních anorexií a bulimií v praxi setkáváme.

Ženský - mužský faktor ("tradice - současnost").

Jako jeden z nejvýznamnějších sociokulturních faktorů podmiňujících výskyt ED bývá uváděn vyšší tlak na ženy v souvislosti se širší škálou jejich profesionálního uplatnění (Garner a Garfinkel, Johnson a Connors, Nasser aj.). Přestože jde většinou o žádoucí změny, je zřejmé, že dramatický posun v rolích a očekáváních může u některých dospívajících dívek vést k vážným adaptačním obtížím. Rodina má zde spíše zprostředkující, přesto však zásadní význam. Matka v ní obvykle reprezentuje tradičně ženskou, mateřskou, submisivní a koketní roli, otec pak společností a masmédií stále více vyzdvižovanou roli spojenou s autoritou, sebeprosazením, výkonností a profesionálním úspěchem.

Často jde o nároky a hodnoty, které si, alespoň v kategorickém světě dospívajících, protiřečí. Popření jedné, okolím méně oceňované alternativy je pak přirozeným důsledkem tohoto konfliktu rolí. Tradiční role ženy je nyní zpochybňována, společností a často i rodinou je preferováno, aby dívka přebírala spíše způsob života a sebe prezentace svého otce než matky. Mladá dívka si může myslet, že její úspěch závisí na potlačení tradičně ženských způsobů chování, hodnot a potřeb a zvýraznění mužských. Na jedné straně může být tato ne zcela autentická strategie prožívána jako krize ve vztahu k matce, na druhé straně může vést k dramatickým konfliktům s autoritativním otcem, který dceru v této pro něj ohrožující roli neakceptuje nebo je zklamán její neschopností naplnit jeho v podstatě "synovský" ideál.

V touze po štíhlosti, která je v očích společnosti spojována se ctností, úspěchem a sebekontrolou, je možné vidět nezrale křečovitou snahu dospívajících prosadit se, ale i iluzorní únik před problematickou ženskou rolí a jejími vnějškovými atributy. Ideologie sebekontroly dnes vyjadřuje jednu z nejvýznamnějších morálních hodnot západní, zvláště americké kultury, kde je štíhlost viditelným důkazem sebeovládání. Není proto divu, že největší incidence ED je popisována právě v USA a u etnik žijících druhou generaci v tomto novém prostředí (např. dcery židovských nebo arabských rodičů, kteří se přistěhovali do USA, Francie nebo Anglie), kde v dané poruše může najít výraz i zkarikovaný konflikt tradiční (židovské, arabské, černošské) a "moderní" rodiny a světa.

Podle mé zkušenosti bývá zdroj tohoto konfliktu rolí akcelerujícího rozvoj ED v přílišném vyhrocení, polarizování ženské a mužské role v rodinách nemocných, stejně tak jako v jejich nečitelném splnutí, event. absenci jedné z nich. V rodinách anorektických i bulimických pacientek se setkáváme s oběma extrémy. Mnoho pacientek se např. v dětství identifikovalo s autoritativním, dominantním otcem, který je pak v období jejich dospívání odmítl, protože neodpovídaly jeho aspiracím či ohrožovaly jeho pozici. Jiné pak vyrůstaly se

svou úzkostnou nebo hysterickou matkou, za kterou v některých případech přejímaly zodpovědnost, aniž by ji však přijaly za sebe sama. Zmíněné konflikty mohou být v pozadí jejich časté úzkostnosti a ambivalence, která je z rodiny generalizována na celý svět.

Já - Oni. Sociální nepřizpůsobivost, různé adaptační, školní a rodinné problémy patří do běžné výbavy mentálních anorexií i bulimií, u nichž zejména je vyzdvihována impulzivita a nepřizpůsobivost. V této souvislosti je však velmi obtížné odlišit premorbidní stav od psychických a sociálních důsledků základní poruchy, pro kterou je příznačná postupná sociální degradace a izolace. Přesto a nebo právě proto se setkáváme v rodinách nemocných ED se zvýšenou vztahovačností, rigiditou, uzavřeností, nekomunikativností a nebo nedůvěřivostí vůči okolnímu světu i jednotlivým členům rodiny.

Pacientův konflikt Já - Oni bývá na rovině rodiny obvykle reprezentován konfliktem rodina - okolní svět. S oblibou bývají v tomto směru citovány tzv. navenek spořádané rodiny, v nichž neřešené běžné nebo banální konflikty časem nabývají rozměru traumat a nacházejí výraz v nekomunikativnosti, citové ambivalenci nebo vztahovačností nemocných. V rodinách, kde je obtížná nebo dokonce sankcionovaná přirozená identifikace s relevantním světem (vrstevníky, rodiči, ideálem) nebo je přesouvána do demonstrativní, proklamativní roviny, musí být dospívání (tj. hledání nových vzorů, rolí a identity) nutně traumatickým obdobím. Není divu, že se pak dospívající dívky nemají rády (v některých případech to může být projekce příliš úzkostného nebo kritického, kategorického postoje rodičů), touží po nějakém "snadném", nabízejícím se řešení, zázraku, který by jim umožnil smířit se se světem, sebou a tedy i vlastním tělem, které se tak stává základním kritériem úspěchu a barometrem jejich sebedůvěry. Do strachu z tloušťky se snadno transformuje jejich úzkost z příliš ohrožujícího, vzdáleného a nesrozumitelného světa dospělých. Rodinná ideologie "my jsme dobří, ostatní jsou zlí" nebo "nikomu nemůžeš věřit" může být v pozadí jak jejich úzkostnosti, tak s ní související destruktivní touhy po ideálu. Stejně tak je i těžké se od těchto nedůvěřivých, rigidních nebo hyperprotektivních, lidožroutských rodin odtrhnout, naplnit svůj ontogenetický program, místo kterého pak nastupuje nepřiměřený, patologický scénář. V této zkreslené perspektivě představuje přirozená separace a hledání vlastní identity zradu, zběhnutí do nepřátelského, cizího světa spojené s bolestivými pocity viny, nejistotou a mnoha trýznivými ambivalentními prožitky. Některé anorektičky pak trestají svou rodinu tím, že ji vykrmují a triumfují ve srovnání s ní ve své vyhublosti.

Kategorie "Oni" může reprezentovat v očích dospívajících kulturní ideál, tj. ideál štíhlosti, tak často vzdálený jejich subjektivně zkresleně viděnému "Já".

Počáteční přání být jako ostatní a na něj navazující frustrovaná potřeba být ještě lepší jsou dostatečným motorem akcelerujícím poruchu. Rodinou a zejména chorobou změněná optika vnímání sebe sama a vlastního těla pak slouží jako setrvačnick. Ti kteří nejvíce aspirují na soulad s vnějším světem a jeho nezrale, schematicky vnímanými ideály, se mu nakonec nejvíce vzdalují a uzavírají se do světa své poruchy.

Dětství - dospělost. Tento konflikt je již vlastně implicitně zahrnut v obou předcházejících, protože otázky životní orientace, akceptace a zvnitřnění adekvátní role, autonomizace a osamostatnění jsou i základními problémy dospívání. Problematika emoční a sociální zralosti má však v případě ED rozhodující význam již proto, že jde o typickou adolescentní poruchu. V nepřiměřené touze nemocných po vyhublosti bývá spatřován únik před dospělostí a jejich některými tělesnými i psychickými atributy.

Dívky trpící ED jsou často popisovány jako nevyzrálé, infantilní osobnosti uvažující v černobílých kategoriích dítěte, obávající se zodpovědnosti za svůj osud. Jejich rodiny, chování rodičů jako by v některých případech nerespektovaly jejich skutečný věk, viděly v nich nesvéprávné děti a povzbuzovaly jejich závislé nebo nezodpovědné jednání. Nemocné pak se svými rodinami i okolím rády manipulují, a to nejen prostřednictvím jídla. Dospělost odmítají jako zodpovědnost za sebe a svůj život (to v některých případech raději přijmou roli "blázna"), nechť se vzdát iluzorního bezpečí dětství, zaběhlých scénářů, nezralých postojů, způsobů chování a manipulace s okolím, což je mnohdy fixováno jejich rodinou. Nezrale egocentrický svět vlastního těla a jídla pro mnohé z nich reprezentuje základní jistotu, kontrolovaný prostor a obranu proti úzkosti a nejistotě, kterou jim dříve nabízela rodina. Ne vždy je však opět možné odlišit příčinu a důsledek, protože dětská role je blízká roli pacienta a chování rodiny je determinováno i vědomím vážné, chronické choroby dítěte. V tom spočívá i velký problém pro období rekonvalescence, návratu pacientů do jejich přirozeného rodinného prostředí, které v nich vidí nemohoucí nemocné děti a svým jednáním podporuje chorobnou symptomatiku.

Na druhé straně některé matky našich pacientů na svých dcerách skutečně nepřiměřeně lpějí, posilují tak jejich závislost, což jim umožňuje uvolnit vlastní úzkost. Otec se naopak v důsledku toho od dcery vzdaluje, čímž posiluje matčino připoutávání se k dceři. Regresivní chování nemocných v těchto případech hraje důležitou roli pokud jde o udržení matčiny psychické rovnováhy. Pro rodiče nebo některého z nich může být zralost dcery destruktivním momentem a dospívající mohou cítit, že její sexualita a autonomie jsou hrozbou pro rodiče a tak i celou rodinu.

Myslím, že je zřejmé, že se nemůžeme zabývat problematikou ED, aniž bychom nebrali v úvahu jejich rodinnou problematiku, která však, vzhledem ke svému rozsahu, vývoji a diferencovanosti není vždy jednoznačná. V této souvislosti bych jen rád připomenul, že psychogenní poruchy příjmu potravy jsou natolik rozdílnou skupinou, že pro ně nemůže platit jediný výkladový model, ani jen jedna terapeutická metoda. Neexistuje jediný způsob léčby, který by byl tím pravým léčením ED. Terapeuti by se proto měli snažit nabídnout pacientům podle jejich potřeb řadu léčebných alternativ, v nichž by neměla chybět ani rodinná terapie přizpůsobená dané problematice.

Rodinná terapie je v případě ED zřejmě účinná zejména pokud jde o změnu interakčních vzorců podporujících nedůvěru pacienta ve své myšlenky, emoce, percepci a chování a posilujících v něm pocity nezodpovědnosti, a nekompetence, nelze však podléhat iluzi, že existuje nějaká typická ED rodina s typickými interakcemi rodičů (Vanderlynden, Russell aj.). Jak uvedl G. F. M. Russell na prvním celosvětovém symposiu na téma ED v Paříži v dubnu 1991:

"Je třeba se vyhnout extrémům. Je řada věcí, které lze dělat s rodiči pacientů, ale je ještě více věcí, které lze dělat, když rodiče nejsou doma".

V Praze 19. 7. 1991

PhDr. František Krch
Psychiatrická klinika
Praha 2, Ke Karlovu 11

PS.:

Vzhledem k rostoucí závažnosti výskytu mentální anorexie a zejména bulimie v naší populaci, složitosti dané problematiky, omezeným terapeutickým možnostem a nízké vzájemné informovanosti odborníků zabývajících se touto problematikou pokládám za velmi vhodné, kdyby mohla vzniknout neformální pracovní skupina těch, kteří mají k této problematice blízko a nějakým způsobem se jí zabývají. Případné zájemce prosím, aby se písemně obrátili na autora tohoto sdělení.

"neplavcům vstup zakázán"

Biologie řeči: epistemologie skutečnosti - II

Humberto Maturana

Pozn. editora: Text navazuje na první část rozsáhlejší práce autora, uveřejněnou v Kontextu IV-1-1988, str. 15 - 25. Odezva byla tehdy smíšená. Protože od té doby uplynuly 4 roky, o Maturanovi se více a více mluví a mezi čtenáři Kontextu jistě přibýlo "plavců", nabízíme v tomto ročníku na pokračování další části Maturanovy stati. Připomeňme, že první část, zveřejněná v Kontextu, se zabývala definicí epistemologie, pozorovatele, jednotky, organizace, struktury, vlastnosti, prostoru, strukturou determinovaných systémů, a vazby struktur.

Živé systémy a nervové systémy

Živé systémy: autopoiesis

Živé systémy jsou autonomní entity, i když potřebují pro svou konkrétní existenci a pro látkovou výměnu médium; všechny s nimi související jevy jsou nezávislé na způsobu, jímž se jejich autonomie uskutečňuje. Současné biochemické výzkumy ukazují, že tato jejich autonomie vyplývá z toho, že jsou organizovány jako systémy, které se samy stále vytvářejí. Tato sama sebe vytvářející organizace může být blíže popsána následujícím způsobem:

Existuje třída dynamických systémů, které - jako jednotky se uskutečňují formou sítě produkce (a zániku) složek, které

- a) spolupůsobí svými interakcemi rekurzivním způsobem na uskutečňování sítě produkce (a zániku) složek, sítě, kterou sama vytváří, a které
- b) stanovením jejích hranic právě tuto síť produkce (a zániku) složek konstituují jako jednotku v prostoru, který určují a ve kterém existují.

Francisco Varela a já jsme takové systémy označili jako *autopoietické systémy* a jejich organizaci jako *autopoietickou organizaci* (Maturana, Varela 1973). Autopoietický systém, který existuje ve fyzikálním prostoru, je živý systém, nebo, poněkud přesněji, fyzikální prostor je prostor, který určují složky živých systémů a v kterém existují. (Maturana 1975).

Tímto označením organizace živých systémů se nevypovídá nic o jejich struktuře; ta může mít jakoukoli formu, která je postačující pro autopoietickou organizaci. Mimo to se nevypovídá nic o médiu, v kterém může existovat autopoietický systém, ani o jeho interakcích či procesech látkové výměny s médiem, které mohou být libovolného druhu, pokud splňují podmínky, které jsou dány strukturou systému, jíž se autopoiesis uskutečňuje. Protože autopoietický systém je jako jednotka definován svou autopoiesou, musí splnit pouze jedinou konstitutivní podmínku - aby veškeré sledy jeho stavů vedly k autopoiesi; v každém jiném případě se systém rozpadá. Autopoietický systém je tedy, pokud zůstává autopoietickým, *uzavřený dynamický systém*, jehož projevy jsou vesměs podřazeny jeho autopoiesi a jehož stavy jsou vesměs stavy autopoiesy. Z toho vyplývají některé základní konsekvence.

Autonomie

Uzavřenost autopoiesy je obecnou podmínkou autonomie autopoietických systémů. Tato autopoietická uzavřenost se ve zvláštním případě živých bytostí uskutečňuje stálou změnou struktury v podmínkách pokračující látkové výměny s médiem. Protože termodynamické zákony formulují ona omezení, která platí pro entity fyzikálního prostoru a tím také pro každý systém, který je na nich vybudován, nemůže autopoietická uzavřenost živých systémů tato omezení porušovat, nýbrž vytváří specifický způsob uskutečnění autopoiesy v prostoru, v němž platí termodynamická omezení. Z toho vyplývá, že strukturálně plastický živý systém buď operuje jako strukturou determinovaný homeostatický systém, který zachovává svoji organizaci v podmínkách pokračující změny struktury invariantní, nebo že se systém rozpadá.

Diferenciace fenoménů

Ve výkladu pojmu vysvětlování jsem konstatoval, že vědec má rozlišovat dvě oblasti fenoménů, když pozoruje složenou jednotku:

a) oblast fenoménů složek jednotky, tj. oblast, v níž dochází ke všem interakcím složek, a

b) oblast fenoménů jednotky, tj. oblast, která je určována interakcemi složené jednotky jako jednoduchého celku. Je-li složená jednotka živým systémem, je první oblast fenoménů, v níž se popisují interakce složek se vztahem k živému, jimi konstituovanému systému, tvořena oblastí fyziologických fenoménů; druhá oblast fenoménů, v níž se nahlíží na živý systém jako na jednoduchý celek, který interaguje se složkami prostředí, v němž se jeho autopoiesis uskutečňuje, je oblast fenoménů chování. Z hlediska popisu chování tedy interaguje živý systém jako jednoduchý celek v prostoru, který určuje svými interakcemi

a v němž mění své relace se složkami svého prostředí na základě těchto interakcí; z hlediska fyziologie interagují složky živého systému mezi sebou a/nebo s elementy média v jejich prostoru a/nebo podle toho se mění jejich struktura a/nebo jejich vzájemné relace. Pozorovateli však, který současně pozoruje obě oblasti fenoménů, jeví se změny relací mezi složkami jako změny stavu živého systému, které jeho vlastnosti a v důsledku toho jeho interakce v jeho prostředí modifikují - a všechno toto se pak vyjadřuje v popisu, že fyziologie organismu vytváří jeho chování. Protože však se tyto dvě oblasti fenoménů nepřekrývají, neznamenaají relace, které pozorovatel zjišťuje mezi fenomény jedné a fenomény druhé oblasti, žádnou fenomenální redukci a z operativní tvořivé spojitosti mezi fyziologií a chováním, kterou pozorovatel konstatuje, vůbec nevyplyvá nutná shoda mezi oběma. Před pozorováním *skutečné* tvořivé spojitosti proto nemohou být v žádném případě dedukovány fenomény jedné oblasti z fenoménů druhé. Platnost vysvětlující souvislosti, jak ji pozorovatel uplatňuje *a posteriori* jako popis pozorované tvořivé závislosti mezi jedním specifickým fyziologickým fenoménem a daným chováním, závisí nutně na zvláštní struktuře živého systému, která v okamžiku pozorování determinuje změny stavu, které pozorovatel vnímá jako chování.

Tvrdí-li tedy pozorovatel ve svém popise, že jde o vysvětlující souvislost, není to žádná logická dedukce, což by platilo jen pro případ, kdyby fenomény chování a fyziologické fenomény patřily do stejné oblasti fenoménů. Z toho plyne, že pozorovatel musí k vysvětlení konkrétního způsobu chování živého systému udat tvorbu a zakotvení specifických struktur organismu a jeho prostředí, které umožňují chování, o něž jde, v okamžiku, v kterém se objevuje.

Přizpůsobování

Dějiny strukturální změny autopoietické jednotky beze ztráty identity je její ontogeneze. Spojení měnící se struktury strukturálně plastické autopoietické jednotky s měnící se strukturou média se nazývá ontogenetické přizpůsobování. Dějiny stále vytvářených, historicky navzájem spojených jednotek, jak vznikají v rozmnožovacím procesu v pravidelném sledu, je jejich evoluce. Spojení měnících se struktur v takto uspořádaném sledu vytvářených jednotek s měnícím se médiem se nazývá evoluční přizpůsobení.

Ontogenetické a evoluční přizpůsobování živých systémů vyplývá ze selekce struktur, které dovolují autopoiesu živých systémů v médiu, v kterém existují. V obou případech působí selekce jako diferenciální uskutečňování struktur, které vyplývá z operacionální souhry systémů, které jsou vybaveny specifickými, navzájem nezávisle určenými oblastmi strukturální mnohosti a plasticity. Veškerá mnohost živých systémů, která je k dispozici evoluční

selekcí, je vytvářena paralelně všemi těmito systémy v každém jednotlivém rozmnožovacím kroku na podkladě jejich genetické výbavy, a sama selekce následuje jako diferenciální přežívání nebo úspěšný rozmnožovací krok. Strukturální mnohost živých systémů, která je k dispozici selekci ontogenetických změn, je dána v každém okamžiku rozsahem ovlivnitelnosti každého jednotlivého živého systému a odpovídající selekce probíhá v dějinách každého individua podle sledu médiem nabídnutých (rušivých) vlivů. Není potřebí uvádět zde příklad evoluční selekce. Ke znázornění ontogenetické selekce mohou posloužit oba následující příklady:

1. U obratlovců se vyskytují specifické imunitní reakce na podkladě diferencovaného množení buněk, které mají schopnost vytvářet protilátky, když je organismus konfrontován s antigeny, které jako specifické podněty určují, které buňky se rozmnoží (Edelman 1975).
2. Orientace kostrních lamel ve směru daných tlakových linií je výsledkem preferenční reabsorbce lamel, na které nepůsobí žádný tlak, a to z masy lamel, která se původně usazovala, popřípadě byla vytvořena bez jakéhokoliv vztahu k vyskytnuvšímu se tlaku, a ve které probíhá neustálá přeměna (J. W. Lettvin, osobní sdělení 1976).

Přizpůsobování je tedy stále triviální výraz pro strukturální sepětí strukturálně plastického systému a média. Přizpůsobování stále vplývá z následků interakce plastického systému v jeho médiu, které způsobují v plastickém systému změny struktury nebo změny stavů, které v každém okamžiku vytvářejí selektivně strukturu, která buď odpovídá struktuře média (tj. je k této struktuře homomorfní), v němž systém operuje (interaguje nebo se chová), nebo která systém ničí.

Z toho plyne, že shoda mezi strukturou média (místa v médiu) a strukturou živého systému, který operuje v médiu jako autopoietická jednotka, je vždycky výsledkem dějin jejich vzájemné interakce, v níž oba na sobě nezávislé strukturou determinované systémy operují. Mimo to se ztělesňují tyto dějiny jako výsledek jejich strukturního sepětí během takového vývoje jak ve struktuře živého systému, tak i ve struktuře média, ačkoliv oba systémy jsou nevyhnutelně jakožto strukturou determinované systémy působením silně lokálně determinovaných procesů aktivní výlučně v přítomnosti. I když se proto nedá z kognitivního hlediska chápat adekvátní chování jako příklad přizpůsobování bez zřetele k dějinám a kontextu chování, je adekvátní chování z hlediska operacionálního pouze výrazem strukturální shody mezi organismem a médiem v přítomnosti, na kterou dějiny jako operativní element nespolutpůsobí. Dějiny jsou nutné, aby vysvětlovaly, jak určitý systém nebo fenomén vznikl, nemají však význam pro vysvětlování operací systému, nebo fenoménu zde a nyní.

Selekce

Také vede-li každá selekce, ať už evolucí nebo ontogenezou k vazbě struktur (neboť všechno, co podléhá selekci, je vždycky nějaká struktura), je selekce vždycky následkem operacionálních setkání složeného systému v médiu, ve kterém tento systém interaguje prostřednictvím vlastností svých složek. Proces selekce v živých systémech spočívá tedy v diferencované působnosti konkrétního operování rozdílných struktur různých organismů téhož druhu, které existují vedle sebe, nebo také téhož organismu v různých fázích jeho individuálních dějin. Selektace tedy probíhá vždy v oblasti, která leží orthogonálně k existenční oblasti toho, co je selektováno (je tedy od této oblasti také odlišné).

Právě tento znak selekčního procesu dovoluje pozorovateli, aby tvrdil, že se selekce uskutečňuje na základě funkcionální hodnoty selektovaných struktur. Takovým posuzováním *a posteriori* se však vzbuzuje mylný dojem, že selekce představuje sémantickou vazbu, která může být uskutečňována v nekonečné mnohosti struktur. Jinými slovy: ačkoliv je takový metaforický popis ve funkcionalistických (sémantických) pojmech užitečný, aby se vyjádřil orthogonální poměr mezi oblastí, v níž probíhají selektivní interakce, a oblastí, v níž existují selektované struktury, je výsledkem každé selekce vazba struktur, protože operacionální funkční výkonnost selektovaného systému výhradně závisí na specifické, tímto způsobem vzniklé shodě mezi vlastní strukturou a odpovídající strukturou média. Je to kromě toho právě tento znak selekčního procesu, který dovoluje mnohost po sobě následujících nebo současných strukturních vazeb, jaké mohou nastat v evolučním nebo ontogenetickém přizpůsobování. Jestliže je udržována organizace systému homeostaticky invariantní, jak je tomu u autopoietických systémů, pak je přizpůsobování homeostatické, prostřednictvím chování (tj. operováním autopoietického systému v jeho médiu) vyvolané sepětí strukturálních vazeb systému (ontogeneze) nebo řady systémů (evoluce) s jejich současným statickým nebo měnícím se médiem.

Překlad: PhDr. J. Haupt

(pokračování příště)

Studijní text "pro neplavce"

Stres a mechanismy jeho zvládnutí v lidských systémech

Gottlieb Guntern:

Familiendynamik. Roč. 6., 1981, str. 140-147

Obsah:

Tato práce se zabývá použitím konceptu stresu při popisu a objasnění některých transakčních procesů v humánních systémech. "Stresem" rozumíme určitý pojmový systém, který popisuje speciální druh reakcí organismu na určité podněty. Koncepty pro prvky nejsou koncepty pro třídy. Proto musí být koncept stresu nově definován takovým způsobem, aby byl vhodný k popisu reakcí nějaké třídy individuí (např. nějaké rodiny) na podněty, jež nazýváme stresory. Jestliže koncept stresu nebude pro popis lidských systémů znovu definován, dojde nezbytně v prakticko-teoretické oblasti k potížím a nejasnostem v pojmech.

1. Epistemologické problémy

Terapeuti mají všeobecně sklon

- k používání pojmů jako metafor,
- zatěžovat svůj jazyk metaforickými analogiemi
- obohacovat koncepty o něco, co v nich není (Konzepte zu reifizieren).

Jestliže terapeuti zpochybňují pohodlné mínění, že jejich práce je čisté umění a jestliže usilují o to, aby se zvědečtila, musí se samozřejmě těchto zakořeněných sklonů vzdát.

Název této práce, která má být příspěvkem k tématu rodinného stresu, vzájemné výměny názorů (coping) a přizpůsobení, může vést k nejrůznějším nedorozuměním, která vedou všemi směry, o nichž jsme se zmínili výše. Kromě toho je tu možnost zneužití terminologie a smísení logických typů.

Proč to?

Pojem "stres" se v běžném životě používá jinak než ve vědě. Kromě toho byl koncept stresu vyvinut k tomu, aby postihl a vysvětlil fyziologické mechanismy uvnitř individua. Nebyl vytvořen k tomu, aby popisoval transakční procesy uvnitř vyšších lidských systémů (páry, rodiny a skupiny).

Začněme s vědeckým aspektem. Vědecký koncept se hodí k popisu toho, jak funguje nějaké individuum. Nehodí se však k popisu vyšších, komplexnějších lidských systémů (Guntern, 1979). Jinak řečeno, koncept se hodí k logickému typu prvků, ale nikoli ke třídě.

Když toto nebereme v úvahu, ignorujeme teorii logických typů (Whitehead a Russell, 1911) a shodneme se s Batesonovým výrokem (1972, s. 279): "Pokud vědci zkoumající chování nevezmou v úvahu Principia mathematica, zůstanou 60 let za vývojem vědeckého myšlení." Když používáme individuálního konceptu k popisu systémů a když chápeme rodinu jako algebraickou sumu jejích členů, není to pouze zastaralé, nýbrž jednoduše nesprávné. Je to proto otázka volby. Buď neupoužíváme koncept stresu vůbec, nebo používáme základní pojmy takovým způsobem, že se hodí k popisu nějaké třídy, tj. nějakého vyššího humánního systému.

Dříve, než použijeme koncept stresu v dalším výkladu, vyzkoumáme přesněji, co vyjadřuje.

V běžné denní řeči má pojem "stres" mnoho významů. Uvedeme zde pouze některé:

- jako stres se označuje hluk, stejně jako vedro, mikrobi a mezilidské potíže, ať minulé, současné nebo budoucí. Stresem tedy míníme pochody a objekty, které ovlivňují zdraví (dobrý zdravotní stav) nějakého individua.
- Stres je také reakce nějakého individua, tj. mechanismy, které mu pomáhají zvládat obtíže.
- V běžné denní řeči přijímá výraz "stres" negativní, i když nikoli patologické zabarvení.
- V technickém oboru se rozumí stresem vnitřní molekulární stupeň napětí nějakého těla, které je vystaveno určitému zatížení.

2. Individuální koncept stresu

V lékařství je koncept stresu definován lépe. Rozlišuje se zde mezi stresorem, stresem a indikátorem stresu (Guntern, 1979).

Stresor je podnět (input), který vyvolává v organismu stres. Input se skládá z látky/energie a/nebo informace. Pochází z fyzikálního okolního prostředí (např. záření) nebo z bio-sociálního okolního světa (např. rostlinné substance, mikrobi, lidé a jejich interakce atd.).

Stres je nespecifická reakce organismu na nějaký podnět (Selye). Stresem rozumíme "vzor akce-reakce", který má zajistit přežití a vývoj.

Indikátory stresu jsou měřitelné fyziologické, biochemické, transakční a psychologické parametry. Uveďme několik příkladů: fyziologické parametry: srdeční tep, dýchání, galvanický odpor kůže; biochemické: růst hladiny adre-

nalínu, proteinem vázaný jód, volné mastné kyseliny; transakční: držení těla, pohyby a jiné nonverbální a paraverbální chování; psychologické: strach, vztek, údiv.

Guntern (1979) uvádí detailně tyto terminologické a konceptuální problémy.

3. Systémový koncept stresu

Když hovoříme o "rodinném stresu", je význam tohoto pojmu nejasný, dokud jej přesně nedefinujeme. Je samozřejmé, že předchozí uvedenou definici individuálního stresu nemůžeme přenášet na tzv. "rodinný stres". Rodinný stres není shodný s algebraickou sumou individuálních stresů, které je možno zjistit z množství nebo vzorku individuálních indikátorů stresu, ačkoli individuální indikátory stresu k tomu patří.

V oblasti lidských systémů se definuje *stres* nejlépe jako *vzor akce-reakce* systému (Aktions-Reaktions-Muster), který ztratil svoji rovnováhu (homeostázu) nebo se blíží nebezpečí, že ji ztratí. *Stresor* je každé působení (input) látky/energie a/nebo informace, která ohrožuje rovnováhu nebo způsobuje její ztrátu. *Indikátor stresu* je každé působení (output) látky/energie a/nebo informace, tj. každá transakce, která ukazuje na ohroženou nebo již ztracenou homeostázu nějakého lidského systému.

Strategie výměny názorů jsou transakce probíhající podle určitého vzoru s cílem znovu obnovit ohroženou nebo ztracenou homeostázu (Guntern, 1977,1980)

4. Rodiny, stres a strategie výměny názorů (působení na sebe)

Jestliže objekt pozorování a léčení představuje určitý lidský systém, jsme konfrontováni s různými základními otázkami. Na tyto otázky musí být nejdříve dána odpověď, aby byl vytvořen pevný základ pro preventivní a/nebo terapeutická opatření.

4.1. Systémové indikátory stresu

Často máme k dispozici oficiální indikátor stresu, tj. vzor chování nějakého individua, označeného pacienta. Obvykle se pacient vydává sám za oběť, nebo je prezentován jako oběť nebo jako delikvent, který trpí a/nebo jiné nechává trpět.

Oficiální indikátor stresu je pouze prvek obsáhlého vzoru. Úkolem terapeuta je najít celý vzor dysfunkčních transakcí. Jak se stane pro terapeuta celý vzor viditelným? Tento vzor nenajde, bude-li poslouchat pouze zprávu pacienta. Nenajde jej také, když vyslechne, co mu budou hlásit jiní členové rodiny. Pozná jej pouze tehdy, jestliže bude pozorovat vzor vztahů celé rodiny během terapeutického sezení.

Proč nemůžeme postihnout dysfunkční vzor chování pomocí výpovědi jednotlivých členů rodiny?

Verbální projevy jsou programovány "měkce". Zprostředkují výsledek více nebo méně zfalšované výpovědi (Episteme), tj. osobního pohledu a interpretace jevů. Tato

individuální výpověď zkreslí skutečné danosti často do té míry, že je tolik pohledů na situaci, kolik osob. Přitom se často také, vědomě nebo nevědomě, lže.

Paraverbální nebo nonverbální chování je naproti tomu naprogramováno "ostře". Není tak snadné je překroutit, a proto dává objektivní obraz věcí. Proto terapeut pozoruje vztahovou síť rodiny. Ta se liší od pozorování lineráně probíhajících transakčních sekvencí jednoho individua. Aby mohl pozorovat vzorek vztahů, musí uvést do pohybu proces, který ukáže tkanivo vztahů, a nikoli za sebou seřazené lineární sledy chování.

Když probíhá transakční proces, terapeut pozoruje, jak se vyvíjejí transakční vzory a vyhledává takové, které ukazují na porušenou homeostázu. Téma, druh a intenzita transakčních vzorů jsou parametry nebo indikátory stresu, jejichž prostřednictvím se stanoví stupeň poruchy.

Typické indikátory stresu dysfunkčního humánního systému jsou např.: *neschopnost* organizovat sebe sama (Selbstorganisation) k autonomii, k cílově orientované kooperaci, vyjadřovat jasná rozhodnutí, jasně komunikovat a řešit konflikty; neadekvátní hierarchie, neadekvátní rychlost a intenzita transakčních procesů; přehnaná rigidita, tj. transformující input se ihned odblokuje.

4.2. Systémový stres a narušená homeostáza

Indikátory stresu umožňují terapeutovi vyslovit domněnky o narušené homeostáze.

Co znamená nyní homeostáza? - Od doby, kdy Le Chatelier zavedl koncepci homeostázy do chemie, Cannon do lékařství a Jackson do terapie, vystřídal tento pojem vícekrát svůj význam, takže dnes má nejrůznější významy. Dnes se používají koncepty a pojem často jako praktické metafory, a ti kdo jej používají, připomínají určitý druh spiklenců. Kdo patří ke "spiklencům", dělá, jako by byl zasvěcen do smyslu těchto pohodlných metafor, nechce jej ale vydat na pospas.

Abychom nezvětšovali terminologickou nejistotu, chceme se sjednotit na jedné definici, která sice nesplňuje nejvyšší vědecké nároky, ale pro terapeutické použití stačí. *Homeostáza* je rovnováha mezi vzájemným (oboustranným) očekáváním a objektivizovatelnou realitou. Slovo očekávání, původně intrapsychická konstrukce, zde platí pro uspořádání hodnot, které existuje v každém systému. Tato hodnotová škála je určena účelem a cílem systému. Lidské systémy jsou zaměřeny cílově (Ackoff, 1972). Cíl a účel rodiny mohou být přežití, rozmnožování a socializace jejích členů. Další možné cíle jsou: zachování hierarchických struktur (rozdíly v autoritě mezi generacemi) a horizontálních struktur (autonomie a identita členů rodiny) nebo spolupráce a zvládnutí konfliktů atd.

Kde je ohrožena rovnováha mezi společnými očekáváním a objektivizovatelnou realitou, nebo se ztratila, je homeostáza rodiny ohrožena, nebo ztracena. Porucha může spočívat v intra-systémové rovině (tj. mezi příslušníky rodiny) a/nebo na inter-systémové rovině (tj. mezi rodinou a okolním světem).

K poruchám dochází ve všech možných problémových oblastech a významech. Kde je homeostáza ohrožena nebo ztracena pouze v jedné oblasti (např. ve výchově), dá se systémový problém řešit snáze, než když je postiženo zároveň několik oblastí (např. sexualita, výchova, hospodářská situace a zvládání konfliktů).

V určitém humánním systému se může stát každý input o informaci a látce/energii vně a uvnitř systému stresorem. K tomu potřebuje určité kvantitativní a kvalitativní znaky. Každá neadekvátní transakce může působit jako stresor (Guntern, 1980). Kritérium, proč se input stává stresorem, je určeno schopností systému zachytit ohroženou homeostázu a znovu dosáhnout rovnováhy mezi vzájemným očekáváním a objektivizovatelnou realitou.

4.4 Možnost vyrovnání systému

Možnost vyrovnání systému (Das Auseinandersetzungspotential eines Systems) spočívá ve schopnosti reagovat a opět nabýt ohroženou nebo ztracenou homeostázu. Tato schopnost závisí opět na kvalitě intra a intersystémových vztahů a na kvalitě zpracování informací uvnitř systému (Miller, 1978).

Možnost vyrovnávání systému závisí, formulováno stručně, v podstatě na třech faktorech. Když hovoříme o rodinném systému, jsou to: zdraví (tj. kvalita zpracování látky/energie a informací dotyčných subsystémů), materiální zdroje (tj. schopnost organizovat optimální input látky/energie a informací), inteligence (tj. analytické a syntetické myšlení, schopnost rozhodnutí a volba jednání). Tyto tři faktory určují z velké části kvantitu a kvalitu možnosti vyrovnání systému. Když tato možnost existuje, je systém schopen vymyslet a provést nutné strategie zvládnutí.

Co rozumíme pod pojmem strategie? - *Strategie* sestává ze sledu cílově orientovaných transakcí.

Co rozumíme pod strategií vyrovnání (Auseinandersetzungsstrategie)? *Strategie vyrovnání* je pořadí transakcí, jejichž smyslem je znovuoobnovení ohrožené nebo ztracené homeostázy. Strategie vyrovnání se zdají být tak staré jako život sám. Jejich počet a mnohohrstevnatost vzrůstá tím více, čím dále vedou stupně evoluce vzhůru. Lidé mají mnoho strategií vyrovnání společných se zvířaty, která je původně také vyvinula. Od doby, kdy se s vývojem kortexu zlepšilo lidské zpracování informací, staly se také strategie vyrovnání diferencovanější a komplexnější. To zvyšuje schopnost lidí přizpůsobit se proměnlivým poměrům. Tato schopnost vytvořila mýtus, že člověk je "korunou stvoření". Velcí strategičtí myslitelé jako Hannibal a Šogun Toranaga podali příklady rozvážného lidského jednání, a tím také příklady vysoké úrovně lidských strategií vyrovnání.

Avšak ne každý, a ne každý systém dosáhne těchto zjemnělých strategií. Strategií použitelných ve většině systémů je mnoho a zahrnují: mj. modlení, zlořečení, kooperaci, konzumování drog nebo onemocnění schizofrenií (Haley, 1956). Rozpětí sahá od pomoci a spolupráce až po vzájemné zničení.

4.5. Úloha terapeuta ve styku s "rodinným stresem".

Úloha terapeuta ve styku s rodinným stresem spočívá v tom, aby

- zjistil kvalitu a kvantitu stresorů, stresu a indikátorů stresu v určité rodině,
- má najít, jaké použitelné strategie vyrovnání se používají, zneužívají nebo vůbec nepoužívají. V dalším průběhu bude podporovat použité strategie, které mění nebo blokují ty strategie, které se zneužívají, a dále ty strategie, které mobilizují ještě nevyužívané strategie, má napomáhat humánnímu systému vylučovat stresory, měnit nevhodné úmysly a cíle, přetvářet vzor reakcí a zlepšovat strategie vyrovnání. Jestliže vyřeší terapeut tyto úlohy adekvátně, zmizí indikátory stresu z lidského systému a s nimi utrpení, které rodinu podnítilo k tomu, aby vyhledala terapeuta.

Dr. med. Gottlieb Guntern, Chefarzt, Psychiatrie Oberwalis und
Psychosomatische Abteilung des Kreisspitals Brig, Schweiz

Bibliografie:

- Ackoff, R.L., F.E. Emery (1972): On Purposeful Systems. Chicago/New York (Aldine, Atherton).
- Bateson, G. (1972): Steps to an Ecology of Mind. New York (Ballantine).
- Guntern, G. (1977): Psychosomatic Symptoms, Indicators of a Disturbed Transactional Field. Vortrag anlässlich des 4. Congress of the International College of Psychosomatic Medicine, Kyoto, 1977
- (1979): Social Change, Stress and Mental Health in the Pearl of the Alps. Berlin/Heidelberg/New York (Springer).
 - (1980): Transactional Topology: A meta-theoretical Model of human communication. In: S. Corson and E. Corson (Hg), Ethology and Non-Verbal Communication in Mental Health. Oxford (Pergamon).
- Haley, J. (1968): An international description of Schizophrenia.
In: D. D. Jackson, Communication, Family and Marriage. Palo Alto, Calif. (Science and Behavior Books) S. 151-170
- Whitehead, N., Russell B. (1911): Principia Mathematica. Cambridge (Cambridge University Press).

Překlad: dr. Jiří Dan

Gregory Bateson - známý neznámý

Zdeněk Neubauer
psáno pro Kontext

"Bateson dosud nevešel v obecnou známost; domnívám se však, že budoucí dějepisci by jej docela dobře mohli považovat za nejvlivnějšího myslitele dvacátého století. Ideje spojené s tím, co lze nazvat "kyberneticko-biologickou metaforou" nejsou výhradním dílem Batesonovým. Za syntézu těchto idejí však vděčíme výhradně jemu."

Morris Bermann: *The Reenchantment of the World*
kap. VII. Bantam N.Y.1984 p.190)

Když roku 1987 na Mezinárodním kongresu rodinné psychoterapie v Praze zahájila Mary Catherine Batesonová diskusi o svém otci otázkou, v čem vidíme jeho největší objev, varovně a bojovně předeslala: "Rozhodně to není dvojí vazba - aby bylo jasno!".

Moje odpověď by bývala zněla: za největší Batesonův přínos považuji objev *pluralitní epistemologie* či v Batesonově formulaci, že "dva popisy jsou lepší než jeden", nebo obecněji, že s větším počtem výkladů (interpretací), pohledů (teorií) či pojetí (epistemologií) roste prostor našeho vědění, sílí mohutnost našeho chápání a prostor, v němž se pravda zjevuje, znásobuje své rozměry. Pluralita paradigmat nemusí znamenat, že naše věda je předběžná, částečná, neúplná, hypotetická. Naopak: rozmanitost pojetí může svědčit o hloubce a bohatství skutečnosti a o tom, že se naše poznání stýká s moudrostí. K vědění náleží plnost, nikoliv však úplnost - tak jako poznávané skutečnosti. Neexistuje jeden světový názor, ten správný, výlučný a proto vědecký, v jehož perspektivě leží bezrozporně vše, co je, "jako houska na krámmě", zatímco to ostatní, "co se nehodí do krámu", je prohlášeno za klam založený na "falešném vědomí" - vědomí deformovaném nesprávnou, tj. nevědeckou perspektivou. Povaha poznání i skutečnosti je bytostně pluralitní: to je podle mne nejdůležitější Batesonův odkaz. Odoláme-li pokušení upadnout do postmodernistické skepse, bude to ta nejcennější zkušenost, s níž překročíme práh třetího tisíciletí.

Co platí o veškeré skutečnosti, platí tím spíše o osobě a díle. Odborné veřejnosti kolem KONTEXTu je Gregory Bateson znám především z hlediska svých přínosů pro psychologii a psychiatrii, viděných v tradici systémového

přístupu a strukturalistického myšlení. Přál bych si, aby nabízený pohled odjinud - na Batesona biologa a epistemologa kybernetické tradice - tuto známost nejen vhodně doplnil, ale i nevhodně - tj. provokativně - narušil. "Pro-vokovat" pak znamená vy-volávat. Od provokace obvykle očekáváme svár. Zaměříme-li se však po batesonovsku na vztah neshodného - na metapattern, pattern-that-connects, pak nám střet odlišných perspektiv otevře prostor, v němž mohou povstat pravdy, jež v žádném z pohledů nejsou obsaženy.

Tyto batesonovské přednášky vznikaly na půdě VTS v letech 1984-1985 v rámci již tradičního cyklu "Kybernetických problémů přírodních věd". Při svém - vlastně "náhodném" - setkání Batesonovými "Stupni k ekologii mysli" jsem v jejich autorovi ihned spatřil klasika toho, o co nám šlo. Navíc pro mne jako biologa to byla láska na první pohled: setkal jsem se u něho s přístupem, který nebuduje Život z molekul a molekulárních mechanismů, nýbrž z tvarů, podob, komunikace a příběhů. Batesonovo biologické myšlení se přitom nedovolává ani metafysických ani exotických zkušeností teoretické fyziky. Proto by měl být pro současné biology zcela přijatelný - a přitom podnětný a plodný. Batesonovská biologie není biologii sváru a konkurence - biologii darwinistickou, nýbrž biologii souznění a sounáležitosti - biologii ekologickou.

První okouzlení pominulo. To, co bylo tehdy předmětem mého myšlení, se dávno stalo jeho samozřejmým tvarem. Těch několik málo typicky batesonovských "triků" a "tropů" mou mysl již dávno nadpřirozeně neokouzluje; přesto však přirozeně oživuje. Prostě jsem si je osvojil. Přesto a právě proto Bateson pro mne zůstává géniem, jenž tradičními prostředky dokázal vyjádřit ducha nové doby, nový pohled na skutečnost. Bateson jako první z vědců spatřil povahu bytí nikoliv ve *výskytu* hmotných jsoucen, nýbrž v *informaci* - ve smysluplném rozdílu v pravděpodobnosti výskytu. Tento ontologický zvrat se Batesonovi podařilo vyjádřit s minimem pojmových prostředků, plodně jej rozpracoval a všestranně aplikoval. Tak položil základ pro zcela nové, nekartesiánské pojetí vědy.

Také Descartes vyjádřil novověkou ontologii tradičními scholastickými prostředky. Oba - Descartes i Bateson usilují o ideál "*clare et distincte*" - jasnosti a pořádku v mysli. Zatímco Descartes ve jménu tohoto ideálu vyloučil mysl (*mind* - ducha, subjektivitu) z přírody, Bateson ji tam opět navrácí. Nezáleží na tom, že tak činí dosti naivně a neohrabaně a problematicky; Descartovo vyloučení ducha z přírody si s ním nezadá. Bateson však ukázal, že to jde a že je to nutné.

Snad všechny Descartovy vědecké teorie a ontologické představy byly opuštěny; a přesto stvořily epistemologickou epochu novověku. Totéž jistě platí i o Batesonovi. Nevím, zda mu bude v učebnicích přiznána obdobná role jako Descartovi. Jsem však přesvědčen, že ji sehrál a že mu v dějinách vědeckého myšlení náleží srovnatelná zásluha.

Aby dva popisy byly skutečně více než jeden, k tomu je třeba důvěry, že při vší své různosti se oba popisy týkají téhož. A tak, zatímco Descartes budoval poznání na jistém vědění, Bateson je opřel o samozřejmou důvěru. Descartovu "rozprostraněnost" (*res extensa*) je možno změřit, newtonovské těleso je třeba zvážit; informaci je však nutno především *rozumět*.

Tak, jako Mojžíš nedošel do zaslíbené země, ani Kolumbus do Indie, rovněž ani Bateson nedospěl víry, o níž celý život usiloval. Víra je však základnější, než vědění; proto nestojí na konci poznání, ale na jeho počátku, není jeho obsahem, nýbrž základem. Bateson nemohl k víře dospět, protože v ní zcela přirozeně stál. A tak ji přes své veškeré a upřímné úsilí nenalezl, přestože si byl jako antropolog vědom významu mýtů, rituálů a náboženství. Došel však na práh Posvátného; pochopil, že vyžaduje rozlišování a diskrétnost: poznání nelze nezávazně shromažďovat a čistě racionálně slučovat. "Informaci nesčítej - kombinuj ji!", nabádá. Kombinovat lze mnoha způsoby, tak, jak lze různými způsoby rozvíjet vyprávění. Je třeba dát skutečnosti příležitost, aby se přirozeně rozčlenila a rozvinula v příběh, v němž se pravda pro vědomí zjevuje ve vší kráse.

Zdeněk Neubauer

7.listopadu L.P. MCMXCI

Biologická kosmologie Gregory Batesona

Zdeněk Neubauer

Původně vyšlo ve sborníku: Z.Neubauer, J.Fiala:

Implikátní a explikátní řád živé skutečnosti.

ZP ČSTVS při Fgú ČSAV, Praha 1986.

Přetištěno s laskavým svolením autora.

I. Základní pojmy

Gregory Bateson (1904-1980)

H: ... Filozofie se rozpouští v jednotlivých vědách, v psychologii, logice, politologii.

S: A kdo nyní zaujme místo filozofie?

H: Kybernetika

S: Nebo ten zbožný, který vytrvává otevřený?

H: To však už není filozofie.

S: A co to tedy je?

H: Já to nazývám jiné myšlení.

(Z rozhovoru Martina Heideggera pro časopis *Der Spiegel*, uveřejněného v č. 23, 31. května 1976)

Prameny

Steps to an Ecology of Mind. (Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution and Epistemology). Copyright Chandler Publishing Company 1972; Ballantine Books N.Y. 1975, Serie Nonfiction 24684, 500 str., 1,3 milióny znaků. V majetku Univ. knihovny Brno pod číslem 765014. Zkratka: Steps

Srv. německý překlad:

Ökologie des Geistes. (Anthropologische, psychologische, biologische und epistemologische Perspektiven) übersetzt von Hans-Günter Holl, Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main 1981. V majetku Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV, pod číslem A 16787 a 43778. Zkratka: :ÖG

Mind and Nature (A Necessary Unity) Copyright Dutton, N.Y. 1979, Bantam Books Toronto-N.Y. - London - Sydney 1980, 3. vyd. Edice Bantam New Age Books - Philosophy. Zkratka: M&N.

Vím o francouzském překladu:

La nature et la pensée, Seuil, Paris 1984.

(Náš příspěvek o Batesonovi se týká zejména této druhé knihy; první kniha mi v době kursu již nebyla k dispozici; musel jsem se opřít o vlastní výpisky a výpisky Dr. L. Obdržálkové, jíž patří můj dík za to, že mne na Batesona poprvé upozornila a pomohla mi společnou četbou a diskusemi do jeho myšlení proniknout. Během psaní se mi dostal do rukou uvedený německý překlad.)

Úvodem

Se jménem Gregory Batesona jsme se v našich nynějších úvahách setkali již několikrát. Už v Úvodu jsme řekli, že jeho epistemologie (kterou Bateson chápe jako ontologii) představuje rámec, v němž se náš výklad a naše hledání pohybují. Batesonovo myšlení poskytlo prostor, v němž se jednotliví protagonisté morfontologického dramatu mohou setkávat - duchovně i skutečně.

Batesonovo dílo je pro nás velkým zadostiučiněním: objevili jsme v něm naplnění našeho přání položit základy "obecné biologie" jakožto vědy postavené na takové ontologii, pro kterou život není epifenomémem, nýbrž výchozí skutečností, a to takovou, jakou známe v sebeprožitku vlastní mysli (Mind). To činí právě Bateson, byť odlišnými prostředky než Bohm. Batesonův přístup také potvrzuje naši základní pracovní hypotézu, že "královskou cestou" k obecné biologii alias psychologii je kybernetika.

Tváří tvář přínosu Gregory Batesona a plejády osobností oborů spjatých s jeho jménem a snažením, se kterými se dále také alespoň stručně seznámíme, nám připadá, že to, oč jsme se spolu po řadu let pokoušeli, nesměle a rozpačitě, se ukázalo být "objevování Ameriky". Avšak bez onoho základního výchozího předpokladu, který byl naším autentickým náhledem, by k tomuto setkání, uvidění, uvědomění si, že už se to všechno kolem nás dávno děje, nemohlo vůbec dojít.

"To, čemu nerozumím, snažil se Bastian vysvětlit, 'je tohle: Existuje toto vše teprve od okamžiku, kdy jsem si to přál, nebo to již bylo odjakživa zde a já jsem to pouze nějak uhodl?' 'Obé', řekl Graógramán. 'Ale jak je to možné?' zvolal Bastian takřka netrpělivě. ... 'Pane,' odpověděl klidně lev, 'což nevíš, že Fantazie je říší příběhů? Příběh může být nový, a přesto vyprávět o starých časech. Minulost povstává zároveň s příběhem.' 'Pak musel i Perelín (prales, jenž povstal z Bastianova přání - ZN) existovat odvědycky,' prohlásil rozpačitě Bastian. 'V okamžiku, kdy mu dáš jméno, povstane jako existující odvědycky,' opáčil

Graógramán, ...'Cesty Fantazií lze nalézt pouze skrze přání. ... Co není tvým přáním, to je ti nedosažitelné. To je zde význam slov "blízko" a "daleko".' ... Bastian dlouho uvažoval, pak odpověděl: 'Je to zvláštní, že si prostě nemůžeme přát, co chceme. Odkud vlastně k nám přání přicházejí? A co je to vůbec - přání?' Graógramán se na chlapce mocně zahleděl, neodpověděl však."

(Michael Ende: Die unendliche Geschichte (Nekonečný příběh), Ex Libris Zurich 1981, XV., s. 224-227.)

Základní pojmy

Dva popisy jsou lepší, než jeden

Batesonovo stanovisko ke vztahu objevu a přání je podobné jako tajemství Graógramánovo:

"Otázka 'Co se pokouším objevit?' není tak nezodpověditelná, jak se nám mystici snaží namluvit. Ze způsobu hledání lze vyčíst, k jakému objevu může badatel takto dospět. Je-li tomu tak, pak tušíme, že takový objev je tím, co si badatel podvědomě přeje." (M&N III.9, s. 96)

Bateson pokračuje:

"...Toto je okamžik vhodný k položení dvou otázek: Co já sám hledám? K jakým otázkám mne padesát let dělání vědy přivedlo?

Můj způsob hledání je mi zřejmý a může být nazván metodou *dvoujítého a mnohonásobného srovnávání* (method of double or multiple comparison).

Vezměte příklad binokulárního vidění. Srovnáváme to, co lze vidět jedním okem, s tím, co lze vidět oběma očima, a všimli jsme si, že metoda dvouokého vidění otevírá nový rozměr, který jsme nazvali *hloubkou*. Avšak už samo dvouoké vidění je srovnávací úkon. Celá tato kapitola byla řadou srovnávacích studií srovnávací metody. Oddíl o binokulárním vidění byl srovnávací studií jednoho srovnávacího postupu a oddíl o zachycení Pluta byl jinou srovnávací studií srovnávacího postupu."

V onom úseku - III.3, s. 79-80 - Bateson popisuje způsob, jak byl roku 1930 objeven Pluto. Jeho existence byla vypočítána na základě poruch v Neptunově dráze. Avšak předpokládaná devátá planeta sluneční soustavy byla příliš malá (15. velikosti), aby ji bylo možno nalézt mezi statisíci nebeskými objekty přímo. Bylo ji možno identifikovat jen podle způsobu pohybu. Ten však je zase nesmírně pomalý. Jak vidět pohyb *přímo*?

"Fotografie příslušné oblasti nebe byly pořízeny v delších intervalech a studovány po dvou v *blinkeru*. Toto zařízení je opakem binokulárního mikroskopu; místo dvou okulárů a jednoho objektu má jediný okulár a dva objekty a je tak zařízen, že stisknutím páčky to, co bylo vidět v jednom okamžiku, je v následujícím okamžiku nahrazeno jiným srovnávaným objektem. Dvě fotografie jsou umístě-

ny tak, že stálice přesně koincidují. Po stisknutí páčky se stálice nepohnou, planeta však poskočí z jedné pozice na druhou. Existuje však mnoho skákajících objektů (asteroidů) na těchto fotografiích a Tombaugh měl nalézt takový, který poskočí *méně*, než ostatní. Po stovkách takových srovnání Tombaugh nakonec spatřil poskočit Pluta."

Jiným příkladem je "Případ synonymních jazyků": Známost algebraickou poučku $(a + b)^2 = a^2 + 2ab + b^2$ lze buď dokázat algebraicky tak, že ten početní úkon prostě provedeme, nebo geometricky, že výsledek vyjádříme jako obsah čtverce o straně $a + b$. Jiným Batesonovým příkladem srovnávací studie je porovnání dvou smyslových vstupů ze Shakespeara (Macbeth II.1):

"Je tohle dýka, co tu vidím tanout,
a jílce ke mně? Sevřu si tě, tak!
Nemám tě, třebaže tě vidím stále.
Zlověstná vidino, což hmatatelná
nejsi, jak viditelná? Nebo jsi
jen dýka smyšlená, jen klam a mam,
zrozený z tísně horečného mozku?
Pořád tě vidím, skutečnou jak tuhle,
co tasím teď.

...

Buď zrak je šašek druhých smyslů, buď
je všechny vyváží. (Worth all the rest).

Stále tě vidím,
a z čepele a z jílce kape krev.
To prve nebylo... Nic takového není!
To krvavý můj záměr očím tak
se zhmotňuje."

(Překlad E.A. Saudka)

Bateson tento "případ vyhalucinované dýky" komentuje takto:

"Srovnání informace z jednoho smyslu s informací z jiného, kombinované se změnou halucinace, poskytlo Macbethovi metainformaci, že daná zkušenost je výplodem obrazotvornosti." (III.5, s. 81)

Vraťme se však k Batesonově metaúvaze nad těmito jednotlivými příklady srovnávacích postupů.

"Tak celá kapitola, kde takové příklady jsou položeny jeden vedle druhého, se stala přehlídkou (display), vyzývající čtenáře uskutečnit vzhled srovnáváním jednotlivých případů.

Konečně, veškeré toto srovnávání srovnání bylo postaveno za účelem přípravy autora a čtenáře k úvahám o Přirozené Mysli (Natural Mind). Také zde potkáme

tvůrčí srovnávání. Toto je platónská teze této knihy, že epistemologie je nedílná, sjednocená meta-věda, jejímž předmětem je svět evoluce, myšlení, přizpůsobování, vývinu a genetiky, věda o mysli v nejširším slova smyslu." (III.9., s. 97)

Pattern - that - connects

S touto definicí jsme se setkali už na samém začátku; v nynější souvislosti lépe porozumíme, proč je tolik kladen důraz na *srovnání* (*comparison*), které vždy předpokládá *rozdíl* (*difference*) v tomtéž. A toto "totéž" nenajdeme v jednotlivých příkladech, v něčem, v čem se shodují, nýbrž v *pattern* této rozdílnosti samotné. Toto *pattern* spočívá v tom, co jednotlivé rozdílné případy právě skrze jejich odlišnost *spojuje*: *pattern-that-connects-pattern*, říká Bateson. V úvodu ke své knize dává na to Bateson názorný příklad. V padesátých letech vyučoval ve Škole krásných umění v San Francisku "mladé beatniky", jak tamější umělecky a antiscientistně - ne-li přímo antiintelektuálně založené žáky označuje. Bateson vzpomíná na první setkání.

"Měl jsem připravené dva papírové sáčky. Otevřel jsem jeden, vyndal čerstvě uvařeného kraba, položil před ně na stůl a vyzval jsem třídu těmito slovy: Chci, abyste uvedli přesvědčivý důvod, že tato věc je pozůstatkem živé bytosti. Představte si dejme tomu, že jste Marťané a že jste z Marsu zvyklí na živé bytosti, že jste ovšem nikdy neviděli kraby nebo raky. Větší počet exemplářů k vám dopadne s meteorem. Máte si je prohlédnout a dojít k závěru, že jde původně o živá jsoucná. Jak byste dospěli k takovému závěru?" (M&N, Úvod, s. 7)

Bateson zdůrazňuje, že bylo důležité, že nešlo o subjekty vědecky vychované, ale umělecky zaměřené. Jejich vnímání bylo čistě estetické. A o to šlo. Neboť otázka byla estetického rázu - po "pattern-that-connects". (Jakkoli to Bateson tehdy ještě nevěděl; byla prostě šťastně zvolená.) A to není možné nahlédnout jinak, než vzhledem spojeným s vcítěním: jak jsi vztažen - ty, který jsi živou bytostí - k této živé bytosti? Jaké *pattern* tě s ní spojuje?

"Zprvu si všichni všimli, že ta věc je *symetrická*; tj. pravá strana se podobá levé. 'Výborně. Mínete tím, že je *složená* jako malba?' Žádná odpověď. Načež zpozorovali, že jedno klepeto je větší než druhé. Takže *nebyla* symetrická. Naznačil jsem, že kdyby větší počet takových věcí dopadl na Mars, zjistilo by se, že skoro u všech se větší klepeto nachází na téže straně (pravé či levé). (Žádná odpověď; 'K čemu ten Bateson asi míří?') Vrátili se tedy k otázce souměrnosti, až kdosi řekl: 'Jistě, jedno klepeto je větší než druhé, ale obě jsou složena z těchže částí.'

Hle, jak krásný a vznešený výrok! Ten, kdo ho vyřkl, smetl se stolu myšlenku, že by *velikost* sama mohla mít primární a zásadní význam, a šel po *pattern that connects*. Zanedbal asymetrii ve velikosti ve prospěch hlubší souměrnosti v tvarových vztazích. Vskutku, obě klepeta se vyznačují tím, že ztělesňují *podobné relace mezi částmi*. Nikdy kvantity, vždy podoby, tvary a vztahy (*shapes, forms, and*

relations). To bylo vskutku cosi, co charakterizuje kraba jako příslušníka *creatura*, jako živou věc. Posléze se ukázalo, že nejenže obě klepeta jsou vytvořena podle téhož "půdorysu" (tj. na základě odpovídajících si sérií vztahů mezi odpovídajícími si částmi), nýbrž že navíc tytéž relace mezi příslušnými články končetin platí směrem k zadečku pro řadu párů nožiček. V každé nožce jsme mohli rozeznat ty složky, které odpovídají jednotlivým částem klepeta.

A totéž ovšem platí i pro vaše vlastní tělo. Ramenní kost horní končetiny odpovídá kosti stehenní v noze a kostem vřetenní - loketní odpovídají kosti holenní - lýtková; zápěstní kosti odpovídají zanártním; ...

Krabí anatomie je opakující se a rytmická. Je to jako hudba: repetitivní modulance. Vskutku, směr od hlavy k ocasu odpovídá časovému pořadí: embryologicky je hlava starší než tělo.

...
Části kraba jsou spojeny různými patterns dvoustranné symetrie, seriální homologie atd. Nazvěmež tato pattern *uvnitř* rostoucího jednotlivého kraba *prvotními souvislostmi* (first-order-connections). Nyní však pohledme na kraba a na raka a opět spatříme pattern spojitostí. Nazvěme je *druhotnými souvislostmi* (second-order-connections, t.j. souvislostmi druhého řádu) neboli fylogenetickou homologií.

Nyní pohledme na člověka nebo na koně a nalezneme zde opět symetrie a seriální homologie. A když se podíváme na oba dohromady, nalezneme totéž mezidruhovému sílení pattern s rozdílem (fylogenetickou homologii). A samozřejmě zde nalezneme stejné odhlédnutí od velikostí ve prospěch tvarů, patterns, relací. Jinými slovy, když vyjádříme toto rozložení tvarových podobností, ukáže se, že celková anatomie vyjadřuje tři úrovně neboli logické typy popisných výroků:

1. Části příslušníků *Creatura* jsou srovnatelné s jinými částmi téhož jednotlivce, abychom dostali souvislosti prvního řádu.
2. Kraby lze srovnávat s raky a lidi s koňmi k nalezení podobných vztahů mezi částmi (tj. abychom dospěli k souvislostem druhého řádu).
3. *Srovnání* mezi kraby a raky je třeba srovnat se srovnáním mezi člověkem a koněm, aby poskytlo třetí řád souvislostí.

Sestavili jsme tak žebříček, jak uvažovat o - o čem vlastně? Ach, ano, o patterns, která spojují. K mé základní tezi lze nyní přistoupit slovy: *Pattern spojitostí je metapattern (pattern which connects is a metapattern)*. Je to pattern patternů....

O několik stránek dříve jsem předdeslal varování, že nám bude se konfrontovat s prázdnotou, a vskutku tomu tak je.

Mysl je prázdná; je to nic (no-thing - ne věc). Existuje pouze ve svých představách (ideas), a ty opět jsou ni-čím. Jenomže ideje jsou imanentní, vtělené do svých příkladů. A ty příklady jsou opět ne-věcmi, ni-čím. Klepeto *coby příklad* není Ding an sich; ... je to spíše něco, co z toho činí mysl, totiž *příklad* toho či onoho." (M&N, Introd. s. 9-12)

Podle Batesona je průhled do skutečnosti dán spatřením pattern-that-connects pattern, spatřením podobnosti v různém, té podoby, jejíž rysy jsou

narýsovány skrze rozdíly, tj. přímo spočívají v rozdílech, totiž v sounáležitosti, v logice, v pattern rozdílů. To je základní myšlenka Batesonova a to je základní myšlenka také našich úvah.

Creatura a Pleróma

Nyní je zapotřebí zavést fundamentální dvojici pojmů, které nás nenápadně doprovázejí od počátku veškerých těchto úvah, totiž *Creatura* a *Pleróma*. V jejich rozdílu a vzájemném vztahu spatřil Bateson ontologickou diferenci. Z této intuice vzešla také celá jeho biologická ontologie - pochopení jsoucna jakožto *Creatury*.

"*Creatura*" znamená "stvoření" (od latinského *creare* = tvořit), a to jak ve smyslu veškeré stvoření, tak ve smyslu jednotlivých stvořených jsoucn. Je zajímavé, že podobně jako u slova "*natura*" jde vlastně o *participium futuri*: to, co bude stvořeno, případně to, co bude tvořit. S tímto pojmem jsme se setkali už v Úvodu, v souvislosti s *tvarovým*, tj. morfologickým pojetím jsoucna. Poukázali jsme už také na podivuhodný jazykový cit, který pod slovem "stvoření" automaticky rozumí "živá bytost". Tento instinkt je tedy zcela nezávislý na nějakém mýtu o původu světa; svět živého je svět tvorby, v němž rozhodují tvary.

Slovo "*Pleróma*" je řecké a znamená plnost (*PLERÉS* = plný; "pl" je tentýž kořen v řečtině i češtině). Odpovídá tomu, co jsme v druhém Intermezzu poznali jako homogenní výplň demokritovských atomů.

Bateson přejal obě slova od Carla Gustava Junga. Píše o tom ve své ontologicky nejzávažnější studii "*Form, Substance and Difference*" (*General Semantics Bull.* Vol. 37, 1970):

"Všechny 'fenomény' jsou doslova 'projevy'. ... Přijímám různé druhy obrazů (*Abbildungen*), které nazývám data nebo informace. Dle tohoto příjmu řídím své jednání. Ale moje konání, mé svalové stahy jsou transformacemi rozdílů ve vstupním materiálu. A to, co přijímám, jsou opět data, jež jsou proměnami mých činností. Tak získáváme obraz duchovního světa (*Geistwelt*, asi *world of mind* - ZN), který se nějak odtrhl od našeho konvenčního pohledu na fyzikální svět.

To není nic nového. S ohledem na dějinné pozadí se opět dostáváme k alchymistům a gnostikům. Carl Gustav Jung (švýcarský psychiatr, 1875-1961 - ZN) napsal kdysi podivuhodnou knížku, kterou bych vám všem rád doporučil. Jmenuje se *Septem sermones ad mortuos*, Sedmero kázání mrtvým (napsána r. 1916, 1925 dána soukromě do oběhu). Jung vypráví ve svých vzpomínkách, že jeho dům byl plný strašidel, která dělala hluk. Obtěžovala jeho, obtěžovala jeho paní, obtěžovala jeho děti. V pokleslém psychiatrickém žargónu by bylo možno říci, že každý člen jeho domácnosti byl 'psychotický jako bič' (*psychotisch wie ein Waldkauz*), a to z dobrého důvodu: kdykoli se někomu rozsype teorie poznání

(v originálu asi epistemologie - ZN), propadne psychóze, a Jung tehdy právě v takové krizi trčel. A tak usedl za psací stůl, chopil se pera a počal psát. Jakmile začal, všechna strašidla zmizela, a tak napsal onu knížku. Z ní pak odvozuje všechny své pozdější názory. Podepsal ji 'Basilides', jménem slavného alexandrijského gnostika z druhého století.

Ukazuje, že existují dva světy. Můžeme je označit jako výkladové světy. Nazývá je *pleroma* a *creatura*. Oba termíny jsou gnostické. Pleroma je svět, v němž jsou události způsobeny silami a vlivy a v němž nedochází k žádnému rozlišování. Neboli, jak bych to sám formuloval, kde nepovstávají žádné rozdíly. To je však ve skutečnosti stará dichotomie mezi duchem (Mind) a podstatou (Substance).

Pleroma může zkoumat a popisovat, avšak nalezená rozlišení budou pleromatu přikládána vždy *námi*. Pleroma samo nic neví o rozlišování a rozdílu; neobsahuje žádné "ideje"... Když zkoumáme a popisujeme Creaturu, musíme správně určit všechny rozdíly, které v ní působí.

Myslím, že 'Pleroma' a 'Creatura' jsou slova, která můžeme docela dobře potřebovat, a je proto záhodno blíže přihlédnout k mostům, které oba světy spojují." (Steps podle ÖG, s. 584-586)

O problému s krabem říká Bateson toto:

"Ptal jsem se jich *de facto*; jaký je rozdíl mezi fyzikálním světem Pleromatu, kde síly a dopady (impacts) poskytují dostatečný základ výkladu, a Creatury, kde nelze ničemu porozumět, dokud nevezmeme v potaz *rozdíly* a *odlišnost*?"

Po celý život jsem házel popisy tyčů, kulečnicků a galaxií do jedné přihrádky a nechal je být. Do druhé přihrádky jsem zato umisťoval živé věci: kraby, lidi, problémy krásy a problém rozdílu. Obsah této druhé přihrádky je předmětem této knihy" (M&N I. s. 9)

A konečně uveďme pro ilustraci těchto stěžejních pojmů ještě dvě pasáže ze Steps:

"Rozdíl mezi newtonovským světem a světem komunikace je prostě tento: newtonovský svět připisuje skutečnost objektům a dosahuje jednoduchosti tím, že vylučuje kontext kontextu. Vylučuje také veškeré metavztahy a také, a fortiori, veškerý nekonečný regres těchto vztahů (tj. jejich hierarchizaci - ZN). Teoretik komunikace naproti tomu trvá na zkoumání metavztahů. Dosahuje jednoduchosti tím, že vylučuje všechny objekty." (Minimum požadavků na teorii schizofrenie 1959 - Steps s. 250)

"Výkladový svět *substance* není s to se odkazovat ani na rozdíly ani na ideje, nýbrž pouze na síly a dopady. Per contra, svět *tvaru* a komunikace nebere v úvahu věci, síly a dopady, nýbrž jediné rozdíly a ideje. (Rozdíl, který činí rozdíl, je idejí - A difference which makes a difference is an idea.)" (Double Bind, 1969 - Steps s. 271-272)

(Vysvětlení pojmu "idea" uvedené na konci druhé pasáže je ovšem totožné s Batesonovou definicí informace. Svědčí to o tom, že Batesonovi stále táne na mysli rovnice informace = idea. Pro kybernetické pojetí světa je informace tím, čím věc skutečně jest. Bateson zahlédl tento zásadně platónský rys kybernetiky; jinak řečeno: kybernetika nám mj. může zjednat nové, přístupnější pochopení Platónovy nauky a zbavit nás tak mnohých rozpaků a předsudků.

Jak vidno z letopočtů výše uvedených citátů, jungovská vize Pleroma/Creatura provázela Batesona po celá desetiletí až do smrti - "po celý život", ujišťuje nás.

Ke vztahu ontologické difference batesonovské k ontologické diferenci bohmovské implikátní/explikátní řád se ještě vrátíme na konci této kapitoly. Zde jen poznamenejme, že jde o jiné ontologické rozlišení, než je rozlišení Bohmovo. Na této různosti lze však učinit novou zkušenost o povaze bytí. Tato "extra-hloubka" ontologického vhledu je tedy, zdá se, rezervována nám.

Estetický rozměr poznání

Abychom vykřesali tento vhled do povahy skutečnosti samé, skutečnosti *sub specie cybernetica*, přivedli jsme zde postupně na scénu pro srovnání tři různé přístupy k povaze skutečnosti. Toto srovnání se může smysluplně odehrávat v optice přesvědčení, že jde o tři přístupy k témuž, navzdory jejich odlišnosti a často inkompatibilitě. A tyto tři přístupy - Bohmův, Sheldrakův a Batesonův - jakkoli rozdílné, se v jedné věci nápadně shodují, třebaže to každý z nich vyjadřuje zcela jedinečně po svém: totiž že *skutečnost* konkrétního není totožná s konkrétnem, že věc, kterékoli toto-zde, není než příkladem toho, co je ve skutečnosti a čeho je pouhým příkladem, *example*. V tom, jak jsme viděli, se shodují s velkými mysliteli starověku. Slovo exemplum je odvozeno od *ex-emere* - vy-jmout. Exemplum, tento konkrétní, jedinečný "exemplář", je jakoby vyjmut z kontextu souvislostí, k nimž poukazuje a které zakládají jeho skutečnost, jeho bytí tím, čím je (srv. Aristotelovo TO TI ÉN EINAI). A toto "vyjmutí" z vaziva souvislostí (ať už se nazývá implikátní řád, morfogenetické pole či pattern-that-connects), je vůči bytí čímsi druhotným; není to tak, že by mysl teprve druhotně kladla do souvislostí něco, co *ve skutečnosti* je samo o sobě. Tento optický klam je dán tím, že celek poukazů k souvislostem, v němž spočívá bytí jsoucna, má stejnou povahu pattern-that-connects či morfogenetického/sémantického pole, povahu podobnosti na základě souvislostí, jako obsahy mysli, totiž povahu bytí typu EIDOS, skryté v implikátním řádu vědění - dovednosti - zkušenosti. Věc je "vložená" do bytí stejně jako do mysli. Proto ji mysl z celku souvislostí poznání *vy-kládá* (ex-plikuje). A jednotlivé věci, ek-sistující (tj. vyvstávající, povstávající) z celku souvislostí (z implikátního

řádu do explikátního), jsou pro ni *příklady*, které mysl *při-kládá* k věci samé, vpletené (implikované) do zkušenosti a dovednosti, aby ji poznala, rozeznala. Korespondence mezi konkrétní věcí a konkrétní představou není tedy přímá, ontická, nýbrž prochází ontologickou souvislostí implikátního řádu myslí a skutečnosti. Toto "implicitní" tajemství se však nedá explicitně vyjádřit, dá se však zakusit, uskutečnit jako náhled v aktu srovnávání. Pro Batesona, jak ještě uvidíme, jde o prožitek estetický. Ve vnímání krásna jednotlivin přichází ke slovu implikátní řád, který je všepřonikající krásou (all-pervading beauty). Vlastně právě že ne "ke slovu", nýbrž k projevu jako cosi nevýslovného, nebo ještě spíše ani jako jev, ale jako to, co provází jevy coby jejich vzájemnost a soulad. V této souvislosti se stává zcela jinak srozumitelnou slavná pasáž z Platónova Symposia (jejíž vulgární nepochopení degradovalo až k pojmu "platonická láska!"):

"Kdykoliv tedy někdo náležitým milováním postupuje od těchto věcí zde a počíná viděti ono krásno, dosahuje téměř vrcholu zasvěcení. A tak ten správně jde nebo od jiného je veden po cestě lásky, kdo počínaje od zdejších krásných věcí vystupuje pro dosažení onoho krásna stále vzhůru jako po stupních, od jednoho k dvěma a od dvou ke všem krásným tělům a od krásných těl ke krásným činnostem a od činnosti ke kráse vědeckých poznatků a od poznatků dostoupí konečně k onomu poznání, jehož předmětem není nic jiného, než právě ono krásno samo, a tak nakonec pozná podstatu krásna.

Na tomto stupni života, milý Sókrate, pravila cizinka z Mantineje, ač jestliže vůbec kde jinde, stojí člověku za to žít, když se dívá na krásno samo. ...

Toto tedy, Faidre a ostatní přátelé, mluvila Diotima a já jsem tomu uvěřil; a s touto vírou pokouším se přesvědčovat i jiné, že nikdo by tak snadno nezískal lidské přirozenosti lepšího pomocníka k dosažení tohoto statku nad Erosa. Proto tedy pravím, že každý muž má Erosa ctít..."

(Symposion 211 b,c - 212 a, překlad Fr. Novotného)

Connectedness of things - společenství jsoucen, které nazýváme láskou, **prožíváme esteticky jako krásno**. Bateson říká:

"Hájím předpoklad, že naše ztráta smyslu pro estetickou jednotu byla docela prostě epistemologickou chybou. Jsem přesvědčen, že tato chyba je daleko vážnější než všechny menší psychopatie (insanities), jež charakterizují ony starší epistemologie, které se shodovaly na této fundamentální jednotě." (M&N, Introd., s. 19)

V tomto, a právě jen v tomto estetickém smyslu je Bateson "platoníkem", jak sám sebe označuje; jinak jeho úvahy představu transcendentálního chórismu (oddělenosti idejí) rozhodně nenavozují. Pattern-that-connects je pro něj prostě TO TI ÉNE INAI aristotelské, bez poukazu k nějakému inscendenčnímu EIDOS.

Taková představa však není u Batesona reflektována. Naproti tomu představa "vnitřní fundamentální jednoty", která - tak jako informace a rozdíl - nemá rozměr a tudíž ani časoprostorovou povahu, řadí Batesona zcela jednoznačně do "morfontologického cechu". A také že to, co je pro "zástupce *Creatura*" rozhodující, je právě tvar. Vraťme se však k dalším příkladům tohoto "pattern-that-connects-pattern" k obsahu druhého sáčku, který Bateson svým "beatníkům" přinesl. Byla to

"krásná velká ulita. 'Podle jakých známek,' tázal jsem se jich, 'byste byli s to rozeznat, že přináležela živé bytosti?'

...

Spirála je obrazec, který si zachovává tvar (tj. poměry), když roste v jedné dimenzi prodlužováním na otevřeném konci: vidíte, neexistují skutečně statické spirály. Třída však měla potíže. Pátrala po všech těch rysech, které tak šťastně objevila u kraba: tvarová souměrnost, repetice, modulace repetice atp. Ulita však není ani dvoustranně symetrická, ani segmentovaná. Žáci museli nejdříve objevit, že (a) souměrnost a členění kraba byly výsledkem faktu růstu, že (b) růst má své požadavky a že (c) tyto mohou být splněny také spirálovitostí (v ideálním, matematickém smyslu). Lasturovitá skořápka nese na sobě měkkýší *prochronismus* - zápis toho, jak ve své vlastní minulosti živočich úspěšně řešil problém pattern formation. - I-skořápka se hlásí k příbuzenství patterns of pattern that connects. (Ibid., s. 13)

K zmínce o "nestatičnosti" spirál připomeňme opět Vopěnkovy Rozpravy, kde autor při pojednání o období nástupu renesance upozorňuje na *vstup pohybu* do geometrie; ta se totiž tehdy začala zabývat objekty, které "*ubíhají*": nebyly už prostě jsoucími zde, nýbrž byly chápány jako neustále, neomezeně se prodlužující, rostoucí; k nim patří kromě přímek, rovin a otevřených kuželoseček také spirály, závitnice atd. Tento přístup představuje nové pojetí geometrických objektů a umožňuje zcela jiný způsob tázání než přístup tradiční, antický.

Bateson však poznamenává, že jsme byli dodnes vychováváni spíše

"myslit v patterns, které jsou fixní, snad s výjimkou patterns hudebních. Je to snadnější a pohodlnější (lazier - línější), je to však ovšem všechno nesmysl. Vpravdě správný způsob je začít uvažovat o pattern which connects *primárně* (...) jako o tanci vzájemně na sebe působících částí teprve sekundárně stabilizovaných (pegged) oněmi mezemi, které organismy tak typicky kladou.

Zde je příběh, který jsem už kdysi použil a používám opět: Byl člověk, který se chtěl něco dozvědět o mysli - ne v přírodě, nýbrž ve svém osobním velkém počítači. Zeptal se (nepochybně ve svém nejlepší Fortranu): 'Počítáš, že budeš kdy schopen myslet jako člověk?' Stroj se pustil do analýzy svých vlastních způsobů počítání. Nakonec vytiskl odpověď na papírovou pásku, jak takové stroje dělávají. Tazatel přiběhl pro odpověď a našel zřetelně vytištěná tato slova: THAT REMINDS ME OF A STORY (to mi připomíná příběh)." (Ibid., s.14-15)

Příběh

Dostáváme se tak k dalšímu důležitému Batesonovu pojmu, o kterém jsme se zmínili už dříve: *příběh, vyprávění*. Řekli jsme, že z hlediska pohledu na jsoucno jakožto *Creatura* to, co skutečně existuje (ek-sistuje, tj. vystupuje k bytí na pozadí *Pleromatu*), je informace. Tu definuje Bateson geniálně, leč nepřeložitelně "a difference which makes a difference" - "relevantní rozdíl" bychom to mohli volně opsat. Tato definice elegantně spojuje formální pojetí informace s pojetím sémantickým, obsahovým. Informace jakožto signál působí rozdílem, (či) patterns rozdílu nějaké veličiny: nuly a jedničky, odchýlením se od daného uspořádání, od uspořádání statistického atp. Tento rozdíl však musí být dostatečně velký a musí být určitého druhu, aby byl přijímacím zařízením registrován. Jinými slovy, musí být relevantní, musí vystupovat z pozadí šumu. Který z množství rozdílů je však relevantní, tj. účinný, schopný být zaregistrován a vyvolat odpověď? To záleží na tom, jak je přijímací zařízení nastaveno, jak je citlivé, vnímavé a na co je vnímavé. Například termoregulátor může být vypínán a zapínán na 37st.C rozdílem, dejme tomu, dvou desetín stupně. Skutečná kybernetika však začíná tam, kdy nastavená vnímavost se mění na základě minulé informace, a to změnou vlastních prahových hodnot. Toto neustálé sebenastavování je v základě inteligence a myšlení: určuje, co vnímám, co mne zajímá a nezajímá, co to ve mně vyvolá, co s tím udělám, jak na to budu reagovat. Neustálé nastavování prahových hodnot dovoluje vyhmatávání světa, tj. rozeznávání obrysů věcí, odlišování podstatného od nepodstatného. To, co skutečně existuje, je tedy informace, jakožto relevantní rozdíl mezi působením a tím, vůči čemu to rozumějící, poznávající mysl příjemcova vztáhne: k tomu, co vnímá druhým okem (tj. tímtež čidlem z jiného úhlu), co vnímá jiným čidlem, jak bylo vnímáno totéž těsně před tím či v minulosti, či jak to bývá vnímáno nejčastěji atp. (srv. příklad s Macbethem). Relevance - a tudíž to, co jest! - je závislá na paměti, očekávání, zájmu, a obecně na zkušenosti, spočívající ve schopnosti rozlišování relevantních rozdílů jakožto obrysů věcí. Vždy to však musí být promítáno vůči tomu, co k tomu patří, o co jde, co je součástí téhož jsoucna čili téhož příběhu. To však je dáno situačně, záleží to na kontextu. Příběh je podle Batesona kontextem relevance; je to

"uzlík či spletenec (complex) onoho druhu spojitosti (connectedness), který nazýváme relevancí. ... Fakt myšlení v příbězích (in terms of stories) neodděluje lidské bytosti jako něco odlišného od hvězdic, sasanečků, kokosovníků a prvosenek. Jestliže svět je spojitý (connected),... pak se na *myšlení v příbězích* musí podílet každá mysl, ať naše či sekvojových hájů nebo mořských sasanečků.

Kontext a relevance jsou nutně charakteristické nejen pro tak zvané chování (ty příběhy, které jsou promítnuty do činnosti), ale také i pro ony vnitřní příběhy,

jako je postup při budování sasanky. Její embryologie musí být jaksi udělána z látky (stuff) příběhů. A za tím je, opět, evoluční proces skrze milióny generací, z něhož povstala sasanka tak jako vy a jako já; tento proces také musí být z látky příběhů. Musí zde být relevance na každém stupni fylogeneze a mezi nimi.

...

Co je to příběh, že může spojovat A s B, své součásti? Je to pravda, že to, že části jsou spojeny tímto způsobem, je v základě toho, co znamená být živý? Nabízím pojem *kontextu*, pojem *pattern* skrze čas." (Ibid.)

Toto je pohoršením pro tradiční vědu, která se snažila osvobodit od vyprávění, jejichž smysl závisí na kontextu. Avšak pro skutečnost v morfontologickém pojetí je základním jsoucнем událost (event., Ereignis) - událost explikace, řekli bychom s Bohmem. Zde je vyprávění adekvátním vztahem ke skutečnosti. (Připomínám, že vyprávění se řecky řeklo MYTHOS.) Myšlení ve smyslu příběhů, tedy myšlení vyprávěcí (narativní), je vhodné právě pro myšlení evoluční, biologické. Blíží se tak vědám historickým - "idiografickým", jak je označil Dilthey (popisujícím jedinečné na rozdíl od věd přírodních, "nomothetických", tj. věd "kladoucích zákony"). Od Platóna a Aristotela však panuje přesvědčení, že o jedinečném neexistuje vědění. Proto je pro darwinismus evoluce epifenomenem vzhledem k stálému a obecnému: nemá smysl se ptát po příčinách vzniku třeba obratlovců. Evoluce je bytostně kontingentní - nahodilá. Darwinismus popírá něco takového jako "relevance" - souvislost skrze narativní sounáležitost. Takto mohou mezi sebou souviset i skutečnosti časově a prostorově nespojité; pro darwinismus však existuje pouze časová spojitost: následnost skrze generace. Právě díky souvislostem typu relevance je možné vědění o jedinečném. Jedinečnost nespočívá v izolaci a oddělenosti, v absolutní rozdílnosti od jiného; to vše by platilo o jsoucnech typu objektů. O jedinečném (leč relevantním) není možná věda objektivní; ta však nevyčerpává veškeré způsoby přísného a závazného vědění a rozumějícího poznání. Událost, příběh jakožto "uzlíček či spletenec" zvaný relevance už pojmově míní implikační řád a jeho explikaci, i když se tento pojem u Batesona nenachází.

Výraz "knot or complex" je významný. "Komplex" znamená vlastně spletenec, zápletku (lat. plecto = pletu). Současný francouzský filozof Paul Ricoeur ve svém posledním díle *Temps et récit* (Čas a vyprávění - Seuil, Paris 1983; cf. angl. překlad *Time and Narrative*, Univ. Chicago Press 1984) překládá termín MYTHOS jakožto jednu ze součástí *dramatu*, jež vypočítává Aristoteles ve své *Poetice*, jako "zápletku" (l' *intrigue*, the *plot* - opět od plecto, pletu). Mýtus je "Narativní pochopení" (comprehension narrative); Aristoteles jej odkazuje do TECHNÉ POIETIKÉ - do dovednosti tvůrčí, kterou přísně odděluje od poznání. Zdá se však, že epistemologický zvrat, který prožíváme, spočívá právě v tom,

že opět přibližuje - po více jak dvou tisíci letech EPISTÉMÉ a POIÉSIS, vědění a tvorbu.

Epistemologie

K základním pojmům Batesonovy epistemologie patří sám pojem "epistemologie". Ten dělá vykladačům značný problém. Stěžují si (tak Paul F.Dell v J. Marital and Family Therapy II(1),s. 1-20,1985), že toto slovo má u Batesona nejméně pět významů: 1) teorie poznání, 2) světový názor či paradigma, 3) biologická kosmologie, 4) věda, 5) charakterová struktura osobnosti - v Batesonově zkoumání alkoholiků a schizofreniků z hlediska kybernetiky. Píší, že

"Pro Batesona je skoro všechno epistemologií. Abychom to zopakovali: vytvořil kosmologii živého světa, nicméně ji nazval epistemologií. Dále trval na tom, že všechny biologické vědy (life sciences) by měly být zahrnuty pod jednu metavědu - epistemologii. Za třetí, zastával názor, že struktura živého organismu je ve skutečnosti jeho osobní epistemologií. A tak se zdá, že v Batesonově pohledu na svět zbývá málo místa pro něco, co není epistemologií. Batesonova epistemologie přitahuje a pohlcuje na způsob černé díry cokoliv ve své blízkosti." (s.4)

Autoři ve svém článku vyslovují názor, že Batesonovi chyběla ontologie, aby na ní vybudoval svou epistemologii a kosmologii Creatury. Bateson prý nebyl filozof, nýbrž pouze biolog. *Avšak*, jak už jsme předeslali, pro Batesona - tak jako pro nás - epistemologie *jest* ontologií, kybernetickou ontologií přesněji řečeno. Proto není divu, že vše je epistemologií - vždyť všemu náleží bytí, bytí informace, a té náleží poznatelnost. (Nebytí náleží Pleromatu: je zde tedy něco, co není epistemologií: vše to, co tradiční věda nazývá "objektivní realitou", kde rozhodují veličiny působící slepým dopadem.) Sám poznávací akt (knowledge - poznání, vědění, dovednost) je pro batesonovskou ontologii prototypem jsoucna - tak jako hodinový stroj pro ontologii mechanistickou. A protože živá bytost i psychika jsou "mikrokosmy" - ztělesněnými akty pochopení světa, není divu, že i ony mohou být Batesonem směle označovány za "epistemologie". To souvisí s Batesonovou "biologickou kosmologií" - termín, který se u Batesona nevyskytuje a který jsme pro název této kapitoly převzali od P.F.Della. Bateson mluvil o tom, že epistemologie představuje pattern, který spojuje všechny živé bytosti, a o "posvátné jednotě biosféry", kterou označoval jako "Creatura":

"... trval na tom, že základní charakteristikou biologických systémů je, že organismy poznávají, myslí a rozhodují se (know, think, and decide). Ježto věřil, že svět Creatury je bytostně epistemologický, Bateson poskytl svou jedinečnou odpověď na základní filozofickou otázku po povaze poznání (concerning the nature of knowing): ... osobní poznání/vědění jakéhokoli daného organismu je 'částičkou většího integrovaného vědění, které splétá celou biosféru čili stvoření'.

A tak pro Batesona biologie a ekologie (a ovšem psychologie - ZN) jsou epistemologiemi. Vše, co žije, je bytostně podobné mysli (mind-like) a epistemické." (s.3)

Uvádím zde tyto Dellovy charakteristiky Batesonova myšlení, protože jsou výstižné, jakkoli jsou uváděny za účelem kritiky.

Kritéria mentální aktivity

A protože Dell uvádí v této souvislosti Batesonova "kritéria mysli", uvedme je zde pro úplnost také (Dell, s. 3-4, M&N IV, s. 102):

- "1. Mysl je shlukem (aggregate) interagujících částí či složek.
2. Tato interakce je spouštěna rozdílem (difference).
3. Mentální procesy vyžadují doprovodnou energii (collateral energy).
4. Mentální procesy vyžadují kruhové (circular - v podstatě zpětnovazebné - ZN) kauzální řetězce.
5. V mentálních procesech účinky rozdílu lze považovat za transformace (tj. kódované verze) předchozích událostí.
6. Popis a klasifikace těchto procesů transformace vykazují hierarchii logických typů přítomných v jevech."

Bateson dodává:

"Budu vykazovat, že k fenoménům ... myšlení, evoluce, ekologie, života, učení a podobně dochází pouze v soustavách, které splňují tato kritéria... Použijme těchto kritérií, abychom rozlišili jevy *myšlení* od mnohem jednodušších jevů, jež označíme *materiální události*."

Bateson přikládá prvnímu kritériu velký význam. U autorů, kterých si jinak velmi váží, jako Samuel Butler, Teilhard de Chardin nebo A.N. Whitehead (a doplňme: Raymond Ruyer) se objevují tendence připisovat vlastnost "být myslí" také atomům - v původním slova smyslu "bezdílátům", jednotkám bez "částí" (parts). Bateson se od podobného panpsychismu ostře distancuje: pro něj je vlastnost "být myslí" vždy výrazem interakce *mezi* částmi. Tyto části mohou sice být opět vnitřně složené za splnění uvedených kritérií, a tak představovat jakési "sub-minds", existuje však vždy poslední úroveň, kdy mysl je výrazem interakce částí, které samy bytostně *nejsou* mind. Toto je hlavní premisa Batesonovy knihy *Mind and Nature*, jak autor zdůrazňuje (s. 103-104):

"Tyto (= panpsychické - ZN) předpoklady vpouštějí nadpřirozeno zadními vrátky. Připustit to je pro mne kapitulací. Je to totéž, jako tvrdit, že ve vesmíru existují komplexity činností, které jsou nevysvětlitelné, protože existují nezávisle na komplexitě substrátu (supporting complexities - dosl. podpůrných komplexitách), o nichž se předpokládá, že jsou v nich imanentní. Bez rozlišení částí

(differentiation of parts) nemůže zde být rozlišení událostí a funkcí. Jestliže bezdíláty (= atomies, "atomky", subatomární složky) jsou vnitřně nerozlišené ve své individuální anatomii, pak vznik složitých procesů může být způsoben pouze interakcí mezi bezdíláty.

Nebo, jestliže bezdíláty jsou vnitřně rozlišené, pak nejsou ex definitione bezdíláty a očekávám ještě jednodušší entity, které nebudou vykazovat mentální fungování. A konečně, ... kdyby měli Chardin a Butler pravdu, že bezdíláty postrádají vnitřní diferenciaci, a přesto jsou nadány mentální povahou, pak veškerý výklad (explanation) je nemožný, a my, vědci, můžeme zavřít krám a jít na ryby." (M&N IV.1 s. 103)

Tato pasáž má upozornit na značný rozdíl v mentalitě mezi Batesonem a ostatními zde uváděnými protagonisty morfontologie, které jsme uvedli (Bohm, Sheldrake), i na rozpor uvnitř Batesonova myšlení samotného. Neboť tato pasáž zní téměř scientisticky - v tom smyslu, jak jsme scientismus definovali: přesvědčení, že celistvost je převeditelná na explikátní řád konkrétnosti. V tom smyslu je Bateson osobností přechodu: předpoklad implikátního řádu - eidetické transcendence konkrétní morfologie - je sice u Batesona implicitně přítomen (viz "pattern-that-connects", "all-pervading beauty", transcendentalita "difference", viz níže atd.), není však explicitně rozpoznán. K tomuto základnímu Batesonovu problému se budeme vracet. Zde jen poznamenejme, že pro Batesona je "mysl" z oblasti Creatura, tedy založená na rozlišenosti; vnitřní nerozlišenost posledních konstituent je však ze světa Pleromatu, tedy z oblasti bezduchého ex definitione, a proto nemůže mít povahu mysli. My však už víme z úvah o mezích atomistického racionalismu, že interakce mezi ATOMOI není vposledku odvoditelná z "pleromatické" povahy atomů samotných. Vlastnost "být Creatura", totiž schopnost tvůrčí čili možnost tvarů, náleží "prázdnou" - tomu, co nerozlišené Pleroma překračuje. I pro takového atomistu jako Newton byl prostor "sensorium Dei" (orgán vnímání božího), tedy povahy *mysli*. Ale totéž jsme přece slyšeli od samotného Batesona: "Budeme se konfrontovat s prázdnotou... mysl je prázdná, je to ne-věc, existující pouze ve vlastních představách..."

Dále: v uvedeném komentáři k prvnímu kritériu není činěn rozdíl mezi složením z částí a vnitřním rozlišením. Bateson však dobře ví, že Život je *procesem* vnitřní diferenciaci, a nikoli jen skládáním a rozkládáním preexistujících složek. To, že je atom vnitřně diferencován, neznamená, že je složen z oddělitelných, preexistujících částí; tato diferencovanost je doslova *dynamická* v obou významech tohoto slova: jednak že je to proces-aktivita-dění a jedním že se jedná o možnost-schopnost-mohutnost (řecky DYNAMIS) dát vznik při události "rozpadu" té či oné plejádě částic. Děje se tak s určitým rozložením pravděpodobnosti, protože tyto částice nejsou v atomu přítomny předem, tj.

hotově a odděleně; v jiných souvislostech lze atom chápat jako homogenní kapku "jaderné tekutiny": atom má tedy jak "kreaturickou", tak "pleromatickou" povahu! To, že je mezi, dejme tomu, protonem a neutronem *rozdíl*, neznamená, že jsou skutečně v jádře *oddělené* (jinak by nebyl neutron, který má sám krátký poločas rozpadu, v jádře stabilizován). Prostě - je rozdíl mezi "atomy" a "amery", jak víme od Polívky.

Krásným příkladem moderních amerů jsou kvarky. Kvarky nejsou oddělitelné vůbec, a přesto zakládají vnitřní diferencovanost a vzájemnost samotných elementárních částic, tedy jejich *řád* - pattern-that-connects, na němž je založena logika jejich transmutací - vzájemných přechodů. Zvláštní shoda okolností způsobila, že název "kvark", který neměl znamenat *nic* (výpůjčka z nonsensického neologismu z Joyceova Odysea), znamená v němčině *tvaroh*, tedy tvarový princip neviditelně přítomný v mléce. "Tvaroh" je skutečně odvozen od tvar, tak jako franc. "frommage", ital. "formagio" od forma. Německé Quark je zkomoleninou polského "twarog", a v rodinném žargónu se užívá právě pro "*nic*". (Quark! = gar nichts, zřejmě asi jako české "houby!") - Srv. článek Tvarohové kvarky z jazykového koutku Vesmíru z března r. 1985, s. 176.

A konečně: Bateson dobře cítí, že připustit rozměr či princip složitosti transcending jednodušší složeniny znamená konec tradiční vědy s jejím nárokem na konečnou "explanaci" - tedy rozklad do roviny (planum) - či "explikaci" zbavení složitosti-složenosti záhybů (plicae): implikátní řád obsahuje tyto "plicae" niterně, tedy radikálně - neodstranitelně (odtud im-plikátní = dovnitř složený). Znamená to nutně rezignaci na vědu vůbec? Věda, vědění, knowledge je procesem explikace, zcela bez nároků na definitivu. To však představuje právě podle Batesona přirozenou povahu všeho stvoření, "od mořské sasanky po americký senát".

U svého druhého "kritéria mentálních procesů Bateson zpřesňuje, co míní svým klíčovým slovem "difference" - rozdíl, odlišnost:

"Difference je nesubstanciální jev, který není umístěn v čase či prostoru; difference je spíše příbuzná negentropii a entropii než energii." (s. 102)

Máme zde tedy expressis verbis vyjádřeno Batesonovo transcendentální pojetí difference (a tedy i informace a pattern). Tím se otvírají přesně ta "zadní vrátka nadpřirozenu" (míníme-li pod nadpřirozenem to, co překračuje konkrétnost), proti němuž se Bateson ohrazuje. A toto nadpřirozeno - toť opět implikátní řád, číhající vždy za horizontem Batesonova uvažování a na samém jeho prahu. Bateson sám o tom podává podivuhodné svědectví, když shrnuje své příklady "extradepth", kterou lze těžit z kombinace různých informací o tomtéž, právě v souvislosti s "případem rozdílu" (The Case of Difference). Říká doslova:

"Z těchto příkladů je nejjednodušší, ale nejhlubší skutečnost, že je zapotřebí alespoň dvou čehosi, aby se vytvořil rozdíl (it takes at least two somethings to create a difference). Vyrobit *zprávu* o rozdílu, tj. informaci, předpokládá, že zde musí být dvě entity (reálné nebo pomyslné - čti: atomy nebo amery - ZN) tak, aby rozdíl mezi nimi spočíval v jejich vzájemném vztahu; a celá záležitost musí být taková, aby tato zpráva o jejich rozdílu mohla být reprezentována rozdílem uvnitř nějakého jsoucna zpracovávajícího informaci (information processing entity) jako mozek nebo třeba počítač.

Narážíme zde na hlubokou a nezodpověditelnou otázku po povaze těchto 'alespoň dvou' věcí, které mezi sebou plodí rozdíl, který se stává informací tím, že na něm záleží (the difference which becomes information by making a difference). Zřejmě každá sama o sobě je - pro mysl a vnímání - ne-entitou, nejsoucna. Neodlišnou od jsoucna a neodlišnou od nejsoucna. Nepoznatelnou *Ding an sich*, zvuk jedné tlesknutí dlaně." (Narážka na známý zenový koán: tleskni rukama; to je zvuk dvou dlaní - jaký je zvuk jedné dlaně? - ZN) (M&N III.1,s. 76-77)

Tak vystihuje Bateson základní ontologický problém - vyslovuje vlastní otázku po základu toho, co se jeví, co jest - co jest na způsob *Creatura*. Odpověď, která se nabízí v duchu celého našeho pojednání i v duchu batesonovského myšlení, můžeme předběžně načrtnout takto: Rozdíl je původnější než to, mezi čím a čím nějaký rozdíl konstatujeme. Rozdílné, odlišné teprve z rozdílnosti, z rozlišení - diferenciací! - povstává. (To je předpokladem jak ontologie implikátního řádu, tak ontologie idejí: ideje nejsou oddělenými jsoucnými, nýbrž principy bytí a rozlišování jednotlivých věcí; také informace je vlastně návodem k rozlišení.) Batesonovy obavy, že přisuzování mentální povahy (tj. stvořenosti) atomům by vedlo k přiznání tohoto principu rozlišování nerozlišenému *Pleromatu*, jsou proto neopodstatněné. Panpsychismus, k němuž i Bateson živelně směřuje, jakkoli se ho obává, není panpsychismem explikátního řádu, nýbrž panpsychismem řádu implikátního - ne demokritovských atomů, ale toho, co je principem jejich oddělenosti - panpsychismem prázdná. Problém mezi demokritovského atomismu se nám bude stále vracet:

"Tao je prázdné a přesto působí

Je nevyčerpatelné, propastné

Prapůvodem všech věcí...

Pořádá svůj chaos

Ztotožňuje se se svým prachem" (*Tao te-ťing* IV, volná kombinace různých překladů)

abychom uvedli příklad téže ontologické zkušenosti v taoismu. Nejsou snad tímto "prachem" právě atomy?

Vraťme se však k evropskému myšlení. Slova jako roz-díl, dif-ference (z dis-fero = roznáším), Unter-schied (Unter = mezi (inter) a scheiden = lišit, dělit) předpokládají nějaké dvě. Heidegger ve svém básnickém pojednání o řeči (Unterwegs zur Sprache) zavádí pojem "der Schied", původnější než der Unterschied:

"Svět skýtá (gönnt) věci. ... Svět a věci totiž nestojí vedle sebe. Vzájemně se prostupují. Tím toto Dvě vyměřuje jakýsi střed. V něm jsou zajedno (einig). Takto zajedno jsou niterně spjaté (innig). Toto Uprostřed oněch Dvou se nazývá Mezi (das Zwischen). ... Niterná spjatost světa a věci není splynutím. Prostoupenost vládne jediné, když niterné, svět a věc se zřetelně liší a zůstává odlišné. V prostředku Dvou, uprostřed světa a věcí, i jejich inter- v tomto roz- vládne lišnost." (s.24)

(Pojem svět užívá Heidegger asi ve stejném smyslu jako my zde skutečnost.)
- Je to ukázka, že niternost skutečnosti, její nerozdělenost, která je však aktivitou vydělování, tato "jednosvornost", "vroucná prostoupenost", jak někteří Heideggerovu Innigkeit ontologické difference překládají a chápou, se nabízí i v rozborech velké, "pouhou vědou" pohrdající filozofie. A sahá se i zde po podobných podobenstvích jako Bohmova představa implikátního řádu. Implikátní řád je zdrojem jak vydělenosti, tak sounáležitosti. Tušíme, že oddělenosti předchází rozlišení, a nikoli naopak, a že toto rozlišení předpokládá lišnost jako základní ontologický atribut toho, co je; v ní spočívá povaha bytí. A napadá nás, zda onen Schied, lišnost, není přesným protějškem toho, čemu Řekové říkali LOGOS.

Tato vpravdě herakleitovská představa Logu vládnoucího svou rozlišující povahou celkovému toku skutečnosti - celohyb, řekne Bohm - tím, že jej řídí, usměrňuje a není s ním totožný, je také Batesonovi blízká. Ukazuje na to jeho třetí kritérium mentálních procesů. Každé fungování mysli vyžaduje sice doprovodnou energii, může existovat pouze v jejím proudu (proudu disipace, říká Prigogine), není však s energií totožné a na ni převeditelné. Náš mozek potřebuje stravu tak jako počítač elektrický proud. Jejich činnost však s touto "postranní" (collateral), tedy doslova vedlejší podmínkou není srovnatelná; počítač spotřebuje stejné množství energie, ať už řeší složitou soustavu diferenciálních rovnic či opisuje text, nebo když nevykonává vůbec nic. Uspořádávajícím, usměrňujícím, rozlišujícím principem je zde programové nastavení - a to je, z hlediska fyzikálního, *ničím*. Bateson to ilustruje na vypínači (switch):

"Co projde, je energetizováno ze zdroje, který je odlišný od zdroje energie, který otevírá a zavírá průchod.

Na první pohled je 'vypínač' malý výstupek na zdi, který rozsvěcuje a zhasíná světlo. ... Neuvědomujeme si, že pojem 'vypínače' je zcela odlišného řádu než pojmy jako 'kámen', 'stůl' a podobně. Bližší rozbor však ukáže, že vypínač jakožto součást elektrického obvodu *neexistuje*, je-li zapnut. Z hlediska obvodu se neliší od vodivého drátu, který k němu vede, a od drátu, který z něj vychází. Je to prostě kus vodiče navíc. Opačně ale obdobně, je-li vypínač vypnut, také z hlediska obvodu *neexistuje*. Je to nic, mezera mezi vodiči, které samy existují, jedině je-li vypínač zapnut. Jinými slovy, vypínač *není*, kromě v okamžicích změn svého nastavení, a tak má pojem vypínače zvláštní vztah k *času*. Je spíše příbuzný pojmu 'změna' než pojmu 'objekt'. (M&N IV.4, s. 120-121)

Jiným příkladem, který Bateson s oblibou užívá, aby vyjádřil nesouměřitelnost energie a informace, je informační význam signálu, který *není* vyslán: "Nula, naprostá nepřítomnost oznamovací události, může být zprávou." (M&N, II.8, s. 51). Odpověď na gratulaci, která nedojde, neopětování pozdravu, mlčení jistě nevyžadují žádnou energii. (Zachovat mlčení nás někdy může "stát značnou námahu", je to však jiná energie než ta, která je spojena s tvorbou a vysláním akustického signálu!) Přesto však mohou mít tyto úkony, *k nimž nedošlo*, velký sémantický význam a osudový dopad (vzpomeňme Theseova či Tristanova opomenutí vyměnit černé plachty korábu za bílé). "Pokud si nezavoláme, tak platí," zní naše běžná dohoda diktovaná šetrností či nedůvěrou ve spolehlivost komunikačních sítí. Klíště sedí na stromě tak dlouho, dokud neucítí pach teplokrevního zvířete, a pak se pustí. Jestliže však k tomuto signálu za určitý časový interval *nedojde*, pustí se také a vyleze na jiný strom. Mezi jednotlivými státy dochází stále k výměně tisíců dlouhých blahopřejných telegramů ke státním svátkům, výročím, sjezdům, zvolením, znovuzvolením apod., jakož i telegramů soustrastných, a to na všech vládních a stranických úrovních. Sémantická hodnota tohoto nepředstavitelného informačního balastu je, jak víme, nulová. Skutečná informace o jemných diplomatických vztazích je kódována do těch zpráv, které *nebyly* odeslány. Ty modulují onu bazální, nosnou "defaultovou" vlnu. Podobně se nervovým vláknem stále šíří vzruch; relevantní signál však spočívá v modulaci tohoto stálého vzruchu.

"...říkat, že po axonu cestuje 'vzruch' ('impulse'), je sémantickou chybou, zavádějící metaforou. Správně by se to mělo nazývat 'zpráva o rozdílu' ('news of difference'). (Steps, V., s. 454)

A tak dále. Kdybychom zde chtěli shrnout Batesonova "kritéria mentálních procesů", musíme mu dát za pravdu, že to, co označuje jako "mind", je z fyzikálního hlediska prostoupeno nicotou; myšlení spočívá podle Batesona v přepínání spínačů, v rozdílech, které způsobují změnu jejich nastavení; tyto rozdíly jsou opět určovány minulým způsobem nasta-

vení, respektive průběhem nastavování, ve stálé zpětnovazebné hře nastavování prahů citlivosti (určujících, které rozdíly-změny jsou relevantní, tj. účinné-významné). Ani vypínače, ani rozdíly, ani změny, ani průběh nastavování nejsou však přísně, objektivně vzato, ničím - žádnou "věcí"; jsou to pouhé kódované reprezentace souvislosti a vzájemnosti. Reprezentace v rozdílech, které jsou relevantní vzhledem k rozlišování a stávají se informací. A informace, protože je dána poměrem, tak jako pravděpodobnost, *nemá rozměr*, zdůrazňuje Bateson na více místech. (Upozorníme, že "rozdíl" v pojetí Batesonově není samozřejmě výsledkem odečítání, nýbrž dělení - je to poměr, *podíl*. Tomu odpovídá skutečnost, že citlivost se v živých systémech - např. citlivost smyslových orgánů - mění na logaritmické, nikoli na lineární škále; vnímáme, kolikrát je počitek intenzívnější, nikoli o kolik.) - V budoucnu, až budeme uvažovat o principech, na nichž je založena funkce mozku, se k této reprezentaci kódované v rozdílech, která dovoluje mysli s-rovnávat různé a poznávat v něm totéž, vrátíme. Uvidíme, že mysl operuje na základě téže mohutnosti, díky které povstávají jsoucna z celohybného proudu bytí. Ukážeme si, že mozek je "wetwarovou realizací (inkarnací) toho, čeho "softwarovou" realizací je řeč: totiž toho, co jsme zde označili jako Schied - lišnost. Chápeme snad nyní poněkud hlouběji, proč intelekt - tj. schopnost rozlišovací (inter-lego) - je ipso facto schopností jak poznávací, tak tvůrčí? To však byl Kuhnův základní epistemologický paradox, z něhož jsme kdysi vyšli.

Tolik k prvním pěti kritériím ústředního Batesonova pojmu "mind", který, jak ještě uvidíme, někteří překládají jako "duch". Pokud jde o kritérium šesté, týkající se vertikální hierarchizace horizontálně rozlišeného, a tím jakési architektiky poznání, dávající mu smysluplnost, probereme je v souvislosti se slavným Batesonovým pojmem "double bind" - dvojí vazby.

Pokračování příště

Dýchat či nedýchat?

Akutní hypokapnie (snížení CO_2 v krvi), vyvolaná hyperventilací, může snížit průtok krve mozkem až na polovinu normálních hodnot, jak o tom svědčí práce S. S. Katyho a C. F. Schmidta z roku 1948, M. Reiviche z roku 1964 a J. W. Severinghause a N. Lassena z roku 1967. Proud krve v arteria carotis interna, art. vertebralis a art. cerebrales mediae je snížen, jak ukázal A. Hauge, M. Thoresen a L. Walloe v roce 1980 a T. M. Markvalder a spolupracovníci v roce 1984. Snížení průtoku krve mozkem postihuje stejně šedou a bílou hmotu, thalamus a mozkový kmen, jak dokázal J. V. Reuter a T. A. Dysney v roce 1986. Alkalosa, vyvolaná hyperventilací, zvyšuje afinitu hemoglobinu ke kyslíku (C. Bohr, K. A. Hasselbach a A. Drough 1904). Těmito mechanismy vyvolává hyperventilace v mozku tkáňovou hypoxii (J. E. Adams a J. W. Severinghaus 1962, J. A. Kennealy 1980, J. S. Meyer a F. Gotoh 1960), a snížení mozkového metabolismu kyslíku. Tkáňová hypoxie je zmírňována vdechováním kyslíku pod tlakem. Metabolické změny, následující po hyperventilaci, se projevují snížením utilizace glukózy, glykogenu a ATP (K. Kogura 1975) a zvýšením mozkového laktátu (F. Plum, J. B. Posner 1967). Zvýšení laktátu v průběhu hyperventilace je zmírněno podáním kyslíku pod tlakem. Lze tedy shrnout, že hyperventilace vede ke snížení průtoku krve mozkem, ke tkáňové hypoxii mozku, ke snížení energetického metabolismu mozku a k laktacidose. Rozdíl mezi těmito změnami a změnami pozorovanými při mozkové embolii může být pouze kvantitativní.

Na spontánním EEG vyvolává hyperventilace snížení alfa a beta aktivity (A. J. Lubin a J. C. Price 1942). Tyto změny mohou být vysvětleny jako výsledek hypoxie mozku, zvláště pokud jsou zmírněny podáním hyperbarického kyslíku. Vliv hyperventilace na evokované potenciály mozku byl zatím zkoumán jen málo (J. Bednařík a O. Novotný 1989). G. Adler z neurologické kliniky v Göttingenu zkoumal účinky kontrolované hyperventilace na korové sluchové evokované potenciály pomocí kapnografického monitoru (1991). Zjistil, že kontrolovaná hyperventilace může být užita jako experimentální postup k vyvolání přechodné ischemické hypoxie mozku.

Literatura:

Adler, G. (1991): Hyperventilation as a Model for Acute Ischaemic Hypoxia of the Brain (Eur Arch Psychiatry Clin Neurosci (1991) 240: 367 - 369)

P. Boš

Dýchat!

Když mi Petr Boš řekl o svém nálezu literárního údaje o negativních konsekvencích hyperventilace, napadl mě čerstvý nález-pozitivní.

Nemá přímou návaznost na působení O₂ na mozek a nebudu propagovat, abysme navzdory tomuto předpokládanému působení sportovali až do zadýchání, než budou informace ověřeny z více povolanych laboratoří.

Budu mluvit více na úrovni lidské zkušenosti s pamětí na události, které obvykle nezahrnujeme do svých vzpomínek a které jsou některými odborníky jako pamětní stopy vylučovány z našeho rejstříku vzpomínek. Jde o paměť na perinatální stádium vývoje člověka a okolnosti porodu. Ze zkušenosti z holotropního dýchání, s jehož pomocí začali Kristina a Stanislav Grofovi zkoumat tento zvláštní svět je zřejmé, že všechny tyto zkušenosti jsou součástí paměti našeho těla a mají vliv na naše životní zkušenosti. Toto tvrzení je často pro psychoterapeuty nepřijatelné, protože oni dobře vědí, jak se obtížně se svými pacienty dostáváme ke vzpomínkám mnohem mladším. I proto mě zaujaly zážitky z holotropního dýchání u lidí, kteří prošli zkušeností porodu jinak, tj. např. nikoli porodními cestami, ale císařským řezem.

V změněném stavu vědomí dochází v rámci holotropního dýchání k tomu, že "se necháváme vést inteligencí našeho těla". Máme při tom tak málo kontroly jak je potřeba. Jeden z "dýchajících" na pravidelných setkáních, na které zveme spolu s Martou Davidovou zájemce o tuto zkušenost, mě v rámci změněného stavu vědomí při hyperventilaci dal možnost spolupráce na své zkušenosti.

Můj klient mě jako facilitátora chtěl držet za ruce, chtěl protitlak. To je v rámci zaměřené práce s tělem obvyklé. Postupně mě vedl k tomu, abych držel jeho ruce napjaté, zatímco on se snažil postavit se mezi mémi koleny na hlavu. Postupně exploroval možnost spustit se níž a níž, aby našel svým zadkem oporu na mém břichu, kam pak začal tlačit, soustřeďuje všechnu energii tlakem těla a vzepřením se za ruce.

Celá tato sekvence trvala přibližně 30 minut. Bylo jasné, že jde o něco velmi důležitého, čeho má být dosaženo. Z hlediska vnějšího pozorovatele šlo o bizarní chování, které nemůže mít žádný smysluplný kontext. Sám "dýchající" si na mnohé ze svých zážitků nepamatoval. Teprve při následujícím setkání, kdy se mluvilo o jednotlivých zážitcích jen tak mimochodem sdělil, že o svém porodu od matky ví, že se narodil koncem pánevním. Můj "aha zážitek" tady patří elementární zkušenosti, že ve změněném stavu vědomí dochází spontánně k reprodukování důležitých zážitků z našeho života. Charakter popsaného zážitku ukazuje, že nejde o vzpomínku, ale o znovuprožití. Neuropeptidová teorie paměti a "na určitý stav vázaná paměť, chování a učení" (State dependent memory, learning and behavior) mohou odpovědět na otázku po tom, co se při takovém opakování zážitků může stát. Ale taky na otázku prestrukturace určitých tendencí učení, ke kterým můžeme být ve svém životě více "čímisi tlačeni a taženi zároveň".

Michael Vančura

VI. Poslední stránky

Natálie a prenatalle (koláž)

Život dítěte před narozením je čistým přírodním sepětím, vzájemným tělesným působením, prouděním od jednoho k druhému. Životní horizont vznikající bytosti je jedinečně zakreslen, ale zároveň i nezakreslen, do životního horizontu bytosti, která ji v sobě nosí. Neboť ona nespočívá pouze v lůně lidské matky. Toto sepětí má kosmickou povahu - takže židovský výrok "V matčině těle zná člověk vesmír, při narození na něj zapomíná" zní jako nedokonalé rozluštění prastarého nápisu. Je to sepětí, které v člověku zůstává jako obraz tajného přání...

Martin Buber (1923)

Milá Olgo, zrození z mateřského lůna jako chvíle, kdy se člověk vydává na svou životní pouť, zobrazuje výstižně výchozí stav lidství: stav oddělení. Odpoutání. Odtržení. Odpadnutí... Člověk jako bytí, vypadlé z bytí, a proto se k němu trvale vzpínající...

Václav Havel (1982)

Když už je nám odepřeno,
abychom mohli vzpomínat
na teplo mateřské krve,
znovu a znovu můžem se navracet
alespoň do svého dětství,
k tomu krátkému blaženství,
které je beztak již poslední v našem životě.
Vymrštění do života,
jdeme pak jen velkou oklikou
od prvního nářku,
kdy nám světlo poprvé poraní oči,
až ke chvíli, kdy někdo prstem v šátku
oči nám opět zatlačí,
aby nás znovu pohltila
milosrdná tma.

Jaroslav Seifert (1967)

Někdy mě napadá myšlenka, že snad strach ze smrti není nic jiného než vzpomínka na strach ze zrození. Vždyť byl okamžik, kdy jsem se oddělil, rozdíraje si křikem ústa, od jakéhosi krvavého plástu a vsunul se do neznámého prostředí, vypadl na čísi dlaň... Což to nebylo strašné?

Jurij Oleša (1954)

Vypadávají do světa Při vypadnutí křičí
 My nevíme co
 Možná: Smilování Možná že je pozdě
 Možná že vriskají veliké poselství
 A my nevíme jaké -
 Aniž se snažíme dovědět jaké
 Už jsme přivykli

Josef Kainar (1966)

*...chci jít za hlasem, chci utíkat, chci pádit,
 ze světa, odsud, za přesladkou vůní,
 moci se vrátit, navrátit se...*

*doleji, doleji, matko, jenom ty,
 tma tvého života, kde tě nejlíp znám,
 tma tvého života, ta něžná, teplá klenba,
 tvá vnitřní krása, matko, která věčnější je
 než všechna slova, která život říká,
 aby se zbavil mlčenlivé smrti.*

*Jiří Orten (1939)
 "V mamince"*

P. B.